

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

સુનીલ ભારતી મિતલ

વિ.

કેન્ડિચ અનુસંધાન બ્યુરો

(ફોજદારી અપીલ નં. ૩૪ સન ૨૦૧૫)

જાન્યુઆરી ૦૮, ૨૦૧૫

[એચ.એલ. દત્ત, મુખ્ય ન્યાયમુર્તિ, સર્વોચ્ચ અદાલત, મદન બી. લોકુર અને એ.કે. સિકરી, ન્યાયમુર્તિઓ]

કૌભાંડો – ૨જી સ્પેક્ટ્રમ કૌભાંડ કેસ – સી.બી.આઈ. દ્વારા આરોપપત્રમાં આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સંકળાયેલા ન ગણાવવામાં આવેલા અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવવાના આદેશની ટકાઉપણું – સરકારનો વધારાના સ્પેક્ટ્રમના ફાળવણીનો નીતિગત નિર્ણય, જેના દ્વારા એમ.ટી.એન.એલ. અને બી.એસ.એન.એલ. જેવી જાહેર ક્ષેત્રની કંપનીઓ સહિત તમામ સેલ્યુલર સંચાલક કંપનીઓને લાભ વિસ્તરાવ્યો હતો – સરકારી કર્મચારીઓ અને ત્રણ સેલ્યુલર કંપનીઓ સામે વધારાના સ્પેક્ટ્રમની મંજૂરીમાં અનિયમિતતાઓના આક્ષેપ, જેના કારણે સરકારના ખજાનાને આવકનું નુકસાન થયું – સી.બી.આઈ. દ્વારા ગુનાની નોંધણી – સી.બી.આઈ. દ્વારા એક સરકારી કર્મચારી અને ત્રણ સેલ્યુલર કંપનીઓનાં નામ દર્શાવતા આરોપપત્રનું પ્રસ્તુતિકરણ – વિશેષ ન્યાયાધીશ, સી.બી.આઈ. દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ, જેના દ્વારા સંબંધિત સેલ્યુલર કંપનીઓના અધ્યક્ષો અને વ્યવસ્થાપક નિયામક એવા અપીલકર્તાઓને, જેઓને સી.બી.આઈ. દ્વારા આરોપપત્રમાં આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સંકળાયેલા ન ગણાવવામાં આવ્યા હતા,

વિશેષ ન્યાયાધીશે સમન્સ પાઠવ્યા, કારણ કે તેઓ દરેક કંપનીના માર્ગદર્શક મન અને ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હતા, તેથી તેઓને તેમની સંબંધિત કંપનીઓનું ‘અલ્ટર ઇગો’ ગણવામાં આવ્યા/ગણાઈ શકે અને કંપનીઓના કૃત્યો તેમની ઉપર આરોપિત અને નિરૂપિત કરી શકાય – અપીલમા , ઠરાવ્યું: ‘અલ્ટર ઇગો’નો સિદ્ધાંત એવો છે કે જો કંપનીના કારોબાર ઉપર નિયંત્રણ ધરાવતી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓનો સમૂહ ગુનાહિત આશયથી ગુનો કરે, તો તેમની ગુનાહિતતા કંપની ઉપર પણ આરોપિત કરી શકાય, કારણ કે તેઓ કંપનીનું “અલ્ટર ઇગો” છે – પરંતુ, ઉક્ત સિદ્ધાંત અહીં એકદમ ઉલટા પરિપ્રેક્ષ્યમાં લાગુ કરવામાં આવ્યો છે અને તે પરોક્ષ જવાબદારીના સિદ્ધાંતને વિરુદ્ધ જાય છે – અપીલકર્તાઓ સામે સમન્સ જારી કરતાં વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટે કથિત કાનૂની સિદ્ધાંતનો આશરો લીધો, જે કાયદામાં ખોટો નીવડ્યો – અપીલકર્તાઓએ ભજવેલી એવી ભૂમિકાનો ઉલ્લેખ કરીને, જેના કારણે તેઓ ફોજદારી જાળમાં આવે, તેવી પોતાની સંતોષ નોંધાવ્યો નહોતો – નીચલી અદાલતે કાયદામાં ભૂલભરેલી પૂર્વધારણા ઉપર સમન્સ જારી કર્યા – તેથી, અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવવાનો આદેશ રદ કરવામાં આવે છે – તેમ છતાં, જો તેમની સામે દોષારોપક સામગ્રી મળી આવે તો અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવી શકાય – ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ – કલમ ૩૧૯, ૧૯૦.

સિદ્ધાંતો/મૂલસિદ્ધાંતો – ‘અલ્ટર-ઇગો’ નો સિદ્ધાંત – તેનો અમલ.

અપીલોનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે

નિર્ણિત: ૧. ભલે કોઈ વ્યક્તિનું નામ આરોપપત્રમાં આરોપી વ્યક્તિ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોય, તો પણ જો નીચલી અદાલત એવું માને કે આરોપપત્ર તથા આરોપપત્ર સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો/સામગ્રીમાં એવી વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતી પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ સામગ્રી પ્રકાશિત થાય છે, તો એવી નામ ન દર્શાવેલી વ્યક્તિને પણ સમન્સ પાઠવવાની પૂરતી સત્તા નીચલી અદાલતને છે. હાલના કેસમાં, વિશેષ ન્યાયાધીશે આદેશમાં એવું નોંધ્યું નથી કે સંબંધિત દસ્તાવેજો, જેમાં સાક્ષીઓના નિવેદનોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેની તપાસ કર્યા પછી તેઓ આ બાબતે સંતોષ પામ્યા છે કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ ધપાવા માટે નોંધ પર પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે.

ઉદ્દેખિત ચાર આરોપી વ્યક્તિઓ અંગે પોતાનો સંતોષ નોંધ્યા પછી, અન્ય ત્રણ વ્યક્તિઓ (જેમાં બે અપીલકર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે) અંગેની ચર્ચા આગામી પરિણેદથી શરૂ થાય છે, જ્યાં વિશેષ ન્યાયાધીશ “પણ” એવું નોંધે છે અને દર્શાવે છે કે આ ત્રણ વ્યક્તિઓ અનુક્રમે ત્રણ કંપનીઓમાં ક્યા પદ પર છે/હતા. વિશેષ ન્યાયાધીશ સાક્ષીઓના નિવેદનો અથવા દસ્તાવેજોમાં તેમની વિરુદ્ધ કોઈ દોષારોપક સામગ્રીનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. બીજી તરફ, આ વ્યક્તિઓને સમન્સ પાઠવવા અને તેમની વિરુદ્ધ પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કાર્યવાહી આગળ વધારવાનું કારણ એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે આ વ્યક્તિઓ સંબંધિત કંપનીઓના કારભારના નિયંત્રણમાં હતા/છે; તેમની નિયામક સ્થિતિને કારણે તેઓ દરેક કંપનીની માર્ગદર્શક બુદ્ધિ અને ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે; આ વ્યક્તિઓની માનસિક સ્થિતિ જ કંપનીઓની માનસિક સ્થિતિ ગણાય. તેથી, તેમને તેમની સંબંધિત કંપનીઓના “ઓલ્ટર ઇગો” તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. માત્ર આ જ આધાર પર વિશેષ ન્યાયાધીશે નોંધ્યું છે કે “આ હકીકતી પરિસ્થિતિમાં, કંપનીઓના કૃત્યો તેમની ઉપર આરોપિત અને નિર્ધારિત કરવા યોગ્ય છે”. [પરિણેદ ૩૦, ૩૧] [૪૧૧-સી-એફ; ૪૧૨-સી-જી]

સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એનફોર્સમેન્ટ ૨૦૦૫ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૪૮: (૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૫૩૦ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૨. ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિમિટેડના કેસમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતનો અર્થ એવો છે કે કંપનીના “ઓલ્ટર ઇગો”, એટલે કે કંપનીના વ્યવસાયને માર્ગદર્શન આપતા વ્યક્તિઓના વ્યક્તિગત સમૂહની ફોજદારી મનોદશા કંપની/નિગમને આરોપિત ગણાશે. કાનૂની પ્રસ્તાવ એવો છે કે જો કંપનીના કારોબાર પર નિયંત્રણ ધરાવતી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓનો સમૂહ ફોજદારી મનોદશા સાથે ગુનો કરે, તો તેમની ફોજદારી જવાબદારી કંપનીને પણ આરોપિત કરી શકાય, કારણ કે તેઓ કંપનીના “ઓલ્ટર ઇગો” છે. જોકે, હાલના કેસમાં આ સિદ્ધાંતનો અમલ સચોટ વિપરીત પરિસ્થિતિમાં કરવામાં આવ્યો છે. અહીં કંપની આરોપી વ્યક્તિ છે અને પડકારાયેલ આદેશમાં વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કારણ કે અપીલકર્તાઓ દરેક કંપનીની માર્ગદર્શક બુદ્ધિ અને ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, તેથી તેમની મનોદશા જ કંપનીની મનોદશા છે અને, આથી, આ આધાર પર કંપનીના કૃત્યો અપીલકર્તાઓને આક્ષેપિત અને આરોપિત કરવામાં આવ્યા છે. અપીલકર્તાઓ

વિરુદ્ધ સમન્સ જારી કરતી વખતે વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટે એક કહેવાતા કાનૂની સિદ્ધાંતનો આશ્રય લીધો, જે કાયદાની દ્રષ્ટિએ ખોટો નીવડ્યો. અપીલકર્તાઓએ ભજવેલી એવી કોઈ ભૂમિકા દર્શાવીને, જે તેમને ફોજદારી જાળમાં લાવે, તેમણે પોતાની સંતોષની નોંધ કરી નહોતી. આ પ્રસ્તાવ પરોક્ષ જવાબદારીના તે સિદ્ધાંતના વિરુદ્ધ જાય છે, જેમાં એવી પરિસ્થિતિઓનું વિગતવાર નિર્દેશન કરવામાં આવે છે કે કઈ સ્થિતિમાં કંપનીના ડિરેક્ટરને જવાબદાર ઠેરવી શકાય. [ફકરા ૩૫, ૩૬, ૪૦] [૪૧૭-સી-૭]

ઈરીડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. વિ. મોટોરોલા ઇન્ક. ૨૦૧૦ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૯૧: (૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૭૪; જી.એચ.સી.એલ. એમ્પ્લોયીઝ સ્ટોક ઓપ્શન ટ્રસ્ટ વિ. ઇન્ડિયા ઇન્ફોલાઈન લિ. (૨૦૧૩) ૪ એસ.સી.સી. ૫૦૫ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૧ નિઃસંદેહ, એક નિગમિત સંસ્થા કૃત્રિમ વ્યક્તિ છે, જે તેના અધિકારીઓ, નિર્દેશકો, મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ચેરમેન વગેરે મારફતે કાર્ય કરે છે. જો આવી કંપની દોષભાવના સંકળાયેલો ગુનો કરે, તો સામાન્ય રીતે તે વ્યક્તિનો ઇરાદો અને કૃત્ય ગણાશે જે કંપની તરફથી કાર્ય કરતી હોય. ફોજદારી કૃત્ય ષડયંત્રનું હોય ત્યારે તો આ વધુ પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે. તેમ છતાં, તે જ સમયે, ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત એ છે કે, જ્યાં સુધી કાયદો ખાસ કરીને તેવી જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી પ્રતિનિધિક જવાબદારી ઊભી થતી નથી. તેથી, જે વ્યક્તિએ કંપનીની તરફેણે ગુનો આચર્યો હોય, તેને કંપની સાથે આરોપી બનાવી શકાય, જો તેની સક્રિય ભૂમિકા તથા ફોજદારી ઇરાદા અંગે પૂરતો પુરાવો હોય. બીજી પરિસ્થિતિ, જેમાં તેને સંકળાવવામાં આવી શકે, તે એવા કેસોમાં છે જ્યાં કાનૂની વ્યવસ્થા પોતે જ ખાસ એવી જોગવાઈનો સમાવેશ કરીને પ્રતિનિધિક જવાબદારીના સિદ્ધાંતને આકર્ષે છે. જ્યારે કંપની ગુનેગાર હોય, ત્યારે નિર્દેશકોની પ્રતિનિધિક જવાબદારી, તે બાબત માટે કોઈ કાનૂની જોગવાઈના અભાવે, આપોઆપ આરોપિત કરી શકાય નહીં. [પરા ૩૭, ૩૮, ૩૯] [૪૧૮-અ-ઈ]

અનીતા હાડા વિ. ગોડફ્રાઇર ટ્રાવેલ્સ એન્ડ ટૂર્સ (પી) લિ. ૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૫૦૩ : (૨૦૧૨) ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૧; મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ

ઇલેક્ટ્રિસિટી ડિસ્ટ્રિબ્યુશન કો. લિ. વિ. દાતાર સ્વિચગિયર લિ. ૨૦૧૦ (૧૨) એસ.સી.આર. ૫૫૧: (૨૦૧૦) ૧૦ એસ.સી.સી. ૪૭૯; એસ.કે. અલાધ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. ૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.આર. ૧૦૮૮ : (૨૦૦૮) ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૨; જેઠસુર સુરંગભાઈ વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત ૧૯૮૪ એસ.સી.આર. ૭૯૭ : (૧૯૮૪) સપ્લ. એસ.સી.સી. ૨૦૭; શામ સુંદર વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા ૧૯૮૯ (૩) એસ.સી.આર. ૮૮૬ : (૧૯૮૯) ૪ એસ.સી.સી. ૬૩૦; હીરા લાલ હરિ લાલ ભગવતી વિ. સી.બી.આઈ. ૨૦૦૩ (૩) એસ.સી.આર. ૧૧૧૮ : (૨૦૦૩) ૫ એસ.સી.સી. ૨૫૭; મક્સુદ સૈયદ વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત ૨૦૦૭ (૯) એસ.સી.આર. ૧૧૧૩ : (૨૦૦૮) ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૮; આર. કલ્યાણી વિ. જાનક સી. મહેતા ૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૧૨૪૯ : (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૫૧૬; શેરોન માઈકલ વિ. સ્ટેટ ઓફ ટી.એન. ૨૦૦૮ (૧૭) એસ.સી.આર. ૧૪૧૨ : (૨૦૦૯) ૩ એસ.સી.સી. ૩૭૫; કેડી હોર્મસજી ધારડા વિ. મેહરવાન રસ્તમ ઈરાની ૨૦૦૯ (૯) એસ.સી.આર. ૧૮૩ : (૨૦૦૯) ૬ એસ.સી.સી. ૪૭૫ – સંદર્ભિત.

૩.૨ ભલે સી.બી.આઈ.એ અપીલકર્તાઓને સંડોવ્યા ન હોય, તો પણ જો આ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી કરવા માટે રેકૉર્ડ પર પૂરતું સામગ્રી હતું/છે, તો સંહિતાની કલમ ૧૯૦ હેઠળ વિશેષ ન્યાયાધીશ આ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ સંજ્ઞાન લેવા માટે યોગ્ય રીતે સશક્ત છે. “સંજ્ઞાન લેવું” એવો પ્રયોગ સંહિતામાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો નથી. તેમ છતાં, જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમો ૨૦૦-૨૦૩ હેઠળ કાર્યવાહી કરવા માટે પોતાનું મન લાગુ કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાય છે કે તેણે ગુનાનું સંજ્ઞાન લીધું છે. ગુનાનું સંજ્ઞાન લેવા માટે અનિવાર્ય શરત એ છે કે મેજિસ્ટ્રેટે પોતાના મનનો ઉપયોગ કર્યો હોય અને તેને એવી તૃપ્તિ થઈ હોય કે આક્ષેપો સાબિત થાય તો તે ગુનો બને. તેથી, ફરિયાદ પર હોય કે પોલીસ અહેવાલ પર, મેજિસ્ટ્રેટ માટે એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો ફરજિયાત છે કે શું તેમાં ગુનો થયાનો ખુલાસો થાય છે કે કેમ, અને આ બાબતમાં તેને એવો અભિપ્રાય બનાવવો આવશ્યક છે. જ્યારે તે આવું કરે છે અને પ્રક્રિયા જારી કરવાનો નિર્ણય કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાશે કે તેણે સંજ્ઞાન લીધું છે. સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કે, અદાલત સમક્ષ એકમાત્ર વિચારવાનો મુદ્દો એવો રહે છે કે ફરિયાદ પક્ષ જે સામગ્રીના આધાર પર આરોપી સામે કેસ ચલાવવાની દરખાસ્ત કરે છે, તેમાંથી પ્રથમદર્શનીય કેસ બહાર આવે છે કે નહીં, તેનું ન્યાયસંગત રીતે વિચારણા કરવું. [પરિચ્છેદો ૪૧, ૪૨] [૪૨૫-સી, એફ, જી; ૪૨૬-ડી-એફ]

એસ.કે. સિંહા, ચીફ એન્ફોર્સમેન્ટ ઓફિસર વિ. વિડિયોકોન ઇન્ટરનેશનલ લિ. અને અન્ય. ૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬: (૨૦૦૮) ૨ એસ.સી.સી. ૪૯૨ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૩ પ્રક્રિયા જારી કરવી કે તેનો ઇનકાર કરવો તે અંગે વિશાળ વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને તેનો ઉપયોગ ન્યાયસંગત રીતે થવો આવશ્યક છે. માત્ર ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી છે એટલા માટે કોઈ વ્યક્તિને અદાલતમાં ઘસેડવી જોઈએ નહીં. જો પ્રથમદષ્ટિયા કેસ સ્થાપિત થતો હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટે પ્રક્રિયા જારી કરવી જોઈએ અને માત્ર એટલા કારણે તેનો ઇનકાર કરી શકાય નહીં કે તેને એવું લાગે છે કે તેથી દોષસિદ્ધિ થવાની સંભાવના ઓછી છે. તેમ છતાં, કલમમાં આવેલાં “કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતા આધાર” શબ્દો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. આ જ શબ્દો પૂરતી રીતે સૂચવે છે કે સંબંધિત આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર છે એવું મત માત્ર યોગ્ય રીતે મનન-વિચાર કર્યા પછી જ બનાવવાનો હોય છે અને આવા મતની રચના આદેશમાં જ દર્શાવવાની હોય છે. જો આદેશમાં આરોપી વિરુદ્ધ પ્રથમદષ્ટિયા કેસ છે એવા નિષ્કર્ષે પહોંચતી વેળાએ કોઈ કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોય, તો ભલે આદેશમાં વિગતવાર કારણો હોવા આવશ્યક ન હોય, એવો આદેશ રદ થવા પાત્ર બને છે. તેનાથી પણ વધુ, જો આપેલું કારણ ઉપરથી જ ખોટું નીકળે, તો એવો આદેશ કાયદેસર રીતે દોષિત ગણાય. જોકે, આ બાબતમાં યોગ્ય સંતોષ હોવો જરૂરી છે અને તે નોંધપાત્ર રીતે સ્પેશિયલ જજ નોંધાયેલ દસ્તાવેજી સામગ્રીના આધારે નોંધવો જોઈએ. આવું કોઈ કાર્ય કરવામાં આવ્યું નથી. તેથી, અપીલકર્તાઓને સંડોવવા અને તેમને આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સમન્સ પાઠવવા જેટલા ભાગમાં વિવાદિત આદેશ તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં ટકાવી રાખવો મુશ્કેલ છે. [પરા ૪૬, ૪૭, ૪૮] [૪૨૭-જી-એચ; ૪૨૮-એ-ઈ]

૩.૪ કારણ કે કાયદામાં થયેલી ભૂલભરેલી પૂર્વધારણા આધારે વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટે અપીલકર્તાઓને સમન્સ જારી કર્યા હતા, તેથી આંકિત દસ્તાવેજોમાં રહેલી સામગ્રીનું અવલોકન કરવાની કાર્યવાહી હાથ ધરવી અને તેના આધારે, જો તેને એવો સંતોષ થાય કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ આગળ કાર્યવાહી કરવા માટે આંકિત દસ્તાવેજોમાં પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે, તો તે આ બાબતમાં યોગ્ય આદેશો પારિત

કરવા માટે હંમેશા સક્ષમ રહેશે. આ તબક્કે આવી કોઈ પ્રથમદ્રષ્ટિએ સામગ્રી ન મળે, તો પણ વિચારણાની દરમિયાન, આ અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી પુરાવાના સ્વરૂપે સામે આવે, તો વિશેષ ન્યાયાધીશ કાયદા અનુસાર તે તબક્કે યોગ્ય આદેશો પારિત કરીને સંહિતાની કલમ ૩૧૯ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરી અપીલકર્તાઓને પણ કાર્યવાહીમાં જોડવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે. [પરિચ્છેદ ૪૯] [૪૨૮-એચ; ૪૨૯-એ-બી]

એસ.ડબ્લ્યુ.આઈ.એલ. લિમિટેડ વિ. દિલ્લી રાજ્ય ૨૦૦૧ (૧) સપિલ. એસ.સી.આર. ૫૨૭: (૨૦૦૧) ૬ એસ.સી.સી. ૬૭૦; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. પ્રકાશ પી. હિન્દુજા અને અન્ય એક ૨૦૦૩ (૧) સપિલ. એસ.સી.આર. ૩૦૭: (૨૦૦૩) ૬ એસ.સી.સી. ૧૯૫; સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન અને અન્યો વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યો (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૧; લી કુન હી, પ્રેસિડેન્ટ, સેમસંગ કોર્પન., સાઉથ કોરિયા વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય ૨૦૧૨ (૪) એસ.સી.આર. ૨૮૭ : (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૧૩૨; કેશવ મહિન્દ્રા વિ. એમ.પી. રાજ્ય ૧૯૯૬ (૬) સપિલ. એસ.સી.આર. ૨૮૫: (૧૯૯૬) ૬ એસ.સી.સી. ૧૨૯ – સંદર્ભિત.

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ:

૨૦૧૦ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૯૧ નો પરિચ્છેદ ૧૮, ૩૩, ૩૪ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૦ (૧૨) એસ.સી.આર. ૫૫૧ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૧૮ માં કરવામાં આવ્યો છે

૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.આર. ૧૦૮૮ નો પેરા ૧૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૫૦૩ પરા ૧૮માં સંદર્ભિત

૨૦૧૨ (૪) એસ.સી.આર. ૨૮૭ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પરા ૨૪

૧૯૯૬ (૬) સપિલ. એસ.સી.આર. ૨૮૫ પરા ૨૫ માં સંદર્ભિત

૨૦૦૫ (૧) સપિલ. એસ.સી.આર. ૪૯ નો પરા ૩૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૮૪ એસ.સી.આર. ૭૯૭ નો પરિચ્છેદ ૩૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૮૯ (૩) એસ.સી.આર. ૮૮૬ પરા ૩૯ માં સંદર્ભિત

૨૦૦૩ (૩) એસ.સી.આર. ૧૧૧૮ પરા ૩૯ માં ઉલ્લેખિત
૨૦૦૭ (૯) એસ.સી.આર. ૧૧૧૩ નો સંદર્ભ પેરા ૩૯ માં લેવામાં આવ્યો
૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૧૨૪૯ પરિષ્કેદ ૩૯ માં ઉલ્લેખિત
૨૦૦૮ (૧૭) એસ.સી.આર. ૧૪૧૨નો સંદર્ભ પરા ૩૯માં લેવામાં આવ્યો છે
૨૦૦૯ (૯) એસ.સી.આર. ૧૮૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિષ્કેદ ૩૯
(૨૦૧૩) ૪ એસ.સી.સી. ૫૦૫નો પેરા ૪૦માં સંદર્ભ લેવાયો
૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬ નો ઉલ્લેખ પરિષ્કેદ ૪૨ માં કરવામાં આવ્યો છે
૨૦૦૧ (૧) સપિલ. એસ.સી.આર. ૫૨૭ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિષ્કેદ ૪૪
૨૦૦૩ (૧) સપિલ. એસ.સી.આર. ૩૦૭ પરા ૪૪ માં ઉલ્લેખિત

ફોજદારી અપીલીય અધિકારક્ષેત્ર :

ફોજદારી અપીલ નં ૩૪/૨૦૧૫

ન્યૂ દિલ્હી સ્થિત પટિયાલા હાઉસ અદાલતોના માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ (૨ જી સ્પેક્ટ્રમ કેસો) દ્વારા આર.સી. ડી.એ.આઈ. ૨૦૧૧ એ ૦૦૨૪ માંથી ઉદ્ભવેલ સી.સી. ૦૧ ના ૨૦૧૨ માં તા. ૧૯-૦૩-૨૦૧૩ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સાથે

ફોજદારી અપીલ નં. ૩૫ અને ૩૬-૩૭/૨૦૧૫

પિંકી આનંદ, એ.એસ.જી., ફલી નરીમાન, અમિત દેસાઈ, કે.વી. વિશ્વનાથન, કે.કે. વેણુગોપાલ, આનંદ ગ્રોવર, એન. ગણપતિ, પર્સિવલ બિલીમોરિયા, સિદ્ધાર્થ અગ્રવાલ, કમલ શંકર, ગૌતમ ખઝાન્યી, સુભાષ શર્મા, ઉત્કર્ષ સક્સેના, અતુલ એન., મહેશ અગ્રવાલ, ઋષિ અગ્રવાલા, નીહા નાગપાલ (ઈ.સી. અગ્રવાલા માટે), સુનીલ મલ્હોત્રા, કુણાલ મલ્હોત્રા, અભિષેક વિકાસ; ગોપાલ સંકરનારાયણન, સોનિયા માથુર, મીનાક્ષી ગ્રોવર, રોહિત ભટ્ટ, સુહાસિની સેન (ડી.એસ. મહરા અને

બી.વી. બલરામ દાસ માટે), પ્રશાંત ભૂષણ, પ્રણવ સચદેવા, નિખિલ બોરવણકર, સોનમ આનંદ, ચિત્રલેખા દાસ, મિહિર સેમ્સન, હાજર રહેલ પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

અરજન કુમાર સિક્કી, ન્યાયમુર્તી. ૧. અપીલ સ્વીકારવાની રજા મંજૂર કરવામાં આવે છે.

પરિચય:

૨. વર્ષ ૨૦૦૮માં, તે સમયના દૂરસંચાર મંત્રીના કાર્યકાળ દરમિયાન, યુનિફાઇડ એક્સેસ સર્વિસિસ લાઇસન્સેસ ("યુએએસએલ") મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. થોડા સમય પછી, ઉક્ત યુએએસએલના મંજૂરી પ્રદાન સાથે સંબંધિત રીતે કરવામાં આવેલી વિવિધ પ્રકારની અનિયમિતતાઓના આક્ષેપ સાથે, જેના પરિણામે જાહેર ખજાનાને ભારે નુકસાન થયું હોવાનું જણાવતી માહિતી કેન્દ્રીય અન્વેષણ બ્યુરો (સીબીઆઈ) સમક્ષ જાહેર કરવામાં આવી હતી. આવી સ્ત્રોત માહિતીના આધારે, સીબીઆઈએ ૨૧મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૯ના રોજ આર.સી. ડી.એ.આઈ. ૨૦૦૯ એ ૦૦૪૫ ક્રમાંકનો કેસ નોંધ્યો હતો. આ કેસ હવે વ્યાપક રીતે "૨જ સ્પેક્ટ્રમ કૌભાંડ કેસ" તરીકે ઓળખાય છે. આ કેસ દૂરસંચાર વિભાગ (ડીઓટી)ના અજ્ઞાત અધિકારીઓ તેમજ અજ્ઞાત ખાનગી વ્યક્તિઓ અને કંપનીઓ વિરુદ્ધ નોંધવામાં આવ્યો હતો.

૩. જ્યારે ઉક્ત કેસની તપાસ હજી ચાલુ હતી, ત્યારે સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન (સીપીઆઈએલ) તરીકે ઓળખાતી એક બિનસરકારી સંસ્થા દ્વારા વડી અદાલત દિલ્હી સમક્ષ અદાલતની દેખરેખ હેઠળ તપાસ કરાવવા માટે દિશાનિર્દેશોની માંગ સાથે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. અરજદારની આશંકા એવી હતી કે અદાલત દ્વારા આવી દેખરેખ વિના

ન્યાયસંગત અને નિષ્પક્ષ તપાસ ન થઈ શકે. વડી અદાલત દિલ્હીએ અરજી ફગાવી દીધી.

જ. દિલ્હી વડી અદાલતના આદેશને પડકારીને, સી.પી.આઈ.એલ. એ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ વિશેષ અનુમતિ અરજી દાખલ કરી હતી. તે સમયે, અન્ય એક અરજદાર, ડૉ. સુબ્રમણિયન સ્વામી, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ લગભગ એ જ પ્રકારની રાહતો સમાન પ્રકારના આક્ષેપોના આધારે માંગતા રિટ અરજીએ સીધા જ સર્વોચ્ચ અદાલતનો દરવાજો ખટખટાવ્યો હતો. ઉક્ત એસ.એલ.પી. માં અનુમતિ મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને તેને નાગરિક અપીલમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવી હતી. ઉક્ત નાગરિક અપીલ અને રિટ અરજીને સમાન સ્વરૂપની સુનાવણી માટે સાથે લેવામાં આવી હતી. ૧૬મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૦ના રોજ, નાગરિક અપીલમાં વિગતવાર અંતરિમ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં અન્ય બાબતો સાથે નીચે મુજબના નિર્દેશો આપવામાં આવ્યા હતા:

ક. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશનએ સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશનની અહેવાલમાં ઉલ્લેખિત વિવિધ મુદ્દાઓ અંગે સઘન તપાસ કરવી, જે અહેવાલ તા. ૧૨.૧૦.૨૦૦૮ના પત્ર દ્વારા સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશનના ડિરેક્ટરને મોકલવામાં આવ્યો હતો, તેમજ કેગના અહેવાલ અંગે પણ તપાસ કરવી, જેમાં પ્રાથમિક દષ્ટિએ ૧૨૨ અરજદારોને લાઈસન્સ મંજૂર કરવામાં ગંભીર અનિયમિતતાઓ થયેલ હોવાનું નોંધાયું છે, જેમાંથી મોટા ભાગના અરજદારો અયોગ્ય હોવાનું કહેવાય છે, લાઈસન્સની શરતો અને નિયમોનો ઘોર ભંગ થયેલો છે અને જાહેર ખજાનાને અનેક હજાર કરોડ રૂપિયાનું વિશાળ નુકસાન થયેલું છે. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશનએ એ બાબતની પણ તપાસ કરવી જોઈએ કે મોટી સંખ્યામાં અયોગ્ય અરજદારોને લાઈસન્સ કેવી રીતે મંજૂર કરવામાં આવ્યા, તેના માટે કોણ જવાબદાર હતું, અને ટ્રાઈ તથા

ડીઓટીએ તે લાઇસન્સધારકો સામે પગલાં કેમ લીધા નહોતા જેઓએ પોતાની હિસ્સેદારી/ઇક્વિટી ઘણા હજાર કરોડ રૂપિયામાં વેચી દીધી હતી, તેમજ તેઓ સામે પણ કેમ કાર્યવાહી કરવામાં આવી નહોતી જેઓ રોલ આઉટ સંબંધિત ફરજો પૂર્ણ કરવામાં અને લાઇસન્સની અન્ય શરતોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા.

બી. સીબીઆઇએ, જો તેણે વર્ષ ૨૦૦૧ થી ૨૦૦૬-૨૦૦૭ દરમિયાન લાઇસન્સોની મંજૂરીમાં થયેલી કથિત અનિયમિતતાઓના સંદર્ભમાં પહેલેથી જ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધ્યો ન હોય, તો હવે ગુનો નોંધવો અને જાહેર ખજાનાને થયેલ નુકસાન તથા તેના અનુરૂપ લાઇસન્સધારકો/સેવા પ્રદાતાઓને થયેલ લાભ પર વિશેષ ભાર મૂકીને, તેમજ કેટલાક સેવા પ્રદાતાઓને તા. ૧૯.૧૦.૨૦૦૭ની પ્રેસ નોંધ દ્વારા નિર્ણય જાહેર કરવામાં આવે તે પહેલાં જ ડ્રિ/વૈકલ્પિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવેલી બાબત અંગે પણ, સઘન તપાસ કરવી."

૫. ત્યારબાદ, આ અદાલતની પીઠ દ્વારા ઉપરોક્ત કાર્યવાહીમાં તા. ૨મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ના રોજ વિગતવાર ચુકાદો આપવામાં આવ્યો હતો, જે સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૨૦૧૨ ૩ એસ.સી.સી. ૧ તરીકે અહેવાલિત છે. અદાલતે અપીલ તેમજ રિટ અરજી મંજૂર કરી અને એવું ઠરાવ્યું કે સ્પેક્ટ્રમ લાયસન્સો દેશના હિતના ભોગે લાભાર્થીઓને ગેરકાયદેસર રીતે મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. તે અનુસાર, અદાલતે તા. ૧૦.૦૧.૨૦૦૮ના રોજ અથવા ત્યારબાદ ખાનગી પ્રતિવાદીઓને અપાયેલા લાયસન્સો રદ કર્યા અને રજી બેન્ડમાં નવા લાયસન્સોના મંજૂરી અને સ્પેક્ટ્રમના ફાળવણી માટે કેટલાક નિર્દેશો આપ્યા. એ પણ વિશેષરૂપે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉક્ત ચુકાદામાં કરાયેલ અવલોકનો કોઈ પણ રીતે સી.બી.આઇ., ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એન્ફોર્સમેન્ટ અને અન્ય એજન્સીઓ દ્વારા ચાલી

રહેલી તપાસને અસર કરશે નહીં અથવા સી.બી.આઈ. દ્વારા નોંધાયેલા કેસોમાં જેમની સામે ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવામાં આવી રહી છે, અથવા ભવિષ્યમાં સી.બી.આઈ. દ્વારા દાખલ થનાર આરોપપત્ર(ઓ)ના આધાર પર જેમની સામે ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવામાં આવી શકે છે, એવા વ્યક્તિઓને હાનિ પહોંચાડશે નહીં. અદાલતે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે સી.બી.આઈ.ના વિશેષ ન્યાયાધીશ તા. ૦૨ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ના ચુકાદાથી પ્રભાવિત થયા વિના મામલો નક્કી કરશે. ત્યારબાદ, એ જ અપીલમાં તા. ૧૧.૦૪.૨૦૧૧નો આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો, જેમાં આ અદાલત વિશાળ જાહેર હિતમાં સી.બી.આઈ. દ્વારા થતી તપાસનું નિરીક્ષણ કરશે એવી પોતાની મનશા સ્પષ્ટ કરી હતી. ૨જી કેસના વિચારણા માટે વિશેષ અદાલતની સ્થાપના કરવામાં આવી અને એક વરિષ્ઠ વકીલને અદાલતે જ વિશેષ સરકારી વકીલ તરીકે નિયુક્ત કર્યો, જેમણે પણ તે હિસ્સામાં પોતાની નિમણૂંક માટે સંમતિ દર્શાવી હતી. અદાલતે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે કોઈ અન્ય અદાલત વિશેષ અદાલત દ્વારા ચાલી રહેલા વિચારણા પર સ્થગિતી મુકશે નહીં કે તેમાં અવરોધ ઊભો કરશે નહીં, અને પીડિત વ્યક્તિ કોઈપણ ફરિયાદ માટે આ અદાલતનો સંપર્ક કરી શકશે. વર્તમાન કાર્યવાહીમાં, અમને ઉક્ત વિચારણાના વિષયવસ્તુ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. તેમ છતાં, ઉપરોક્ત વર્ણન એટલા માટે આવશ્યક બન્યું કે એ દર્શાવી શકાય કે વર્તમાન કાર્યવાહી તા. ૧૬.૧૨.૨૦૧૦ના આદેશના પરિણામે પ્રેરિત થઈ, જેના દ્વારા અદાલતે સી.બી.આઈ.ને કેસ નોંધવા અને ૨૦૦૧થી ૨૦૦૬-૨૦૦૭ સુધીના સમયગાળામાં પણ લાયસન્સોના મંજૂરીમાં થયેલી કથિત અનિયમિતતાઓ સંબંધે તપાસ હાથ ધરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. આગળ, જેમ પછી નોંધાશે તેમ, આ સમયગાળા સંબંધિત તપાસનું પણ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નિરીક્ષણ થઈ રહ્યું છે અને તમામ પક્ષોના વિદ્વાન વકીલો એ મુદ્દે એકમત હતા કે આક્ષેપિત આદેશ સામેનો પડકાર ફક્ત આ અદાલત દ્વારા જ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ વિચારણા માટે સ્વીકાર્ય છે, જોકે આ અપીલો સ્વીકારતી વખતે અદાલત

દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ની કલમ ૪૮૨ના માપદંડોને ધ્યાનમાં રાખશે (જેને અહીંથી આગળ "સંહિતા" તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે).

કાર્યવાહીનો વર્તમાન કેસ : હકીકતોનું વર્ણન

૬. સી.બી.આઈ.એ ૧૭મી નવેમ્બર, ૨૦૧૧ના રોજ આર.સી. ડી.એ.આઈ. ૨૦૧૧ એ ૦૦૨૪ તરીકે બીજી આર.સી. નોંધાવી હતી, જેનો સંબંધ સ્વ. શ્રી પ્રમોદ મહાજન સંચાર મંત્રી તરીકેના કાર્યકાળ દરમિયાન વર્ષ ૨૦૦૨માં વધારાના સ્પેક્ટ્રમના અનુદાનમાં થયેલી કથિત અનિયમિતતાઓ સાથે હતો. આ આર.સી.માં, શ્રી પ્રમોદ મહાજન ઉપરાંત, જેમના નામ દર્શાવવામાં આવ્યા હતા તે હતા શ્રી શ્યામલ ઘોષ, તે સમયના સચિવ (ટેલિકોમ), શ્રી જે.આર. ગુપ્તા, તે સમયના ઉપ મહાનિદેશક (વી.એ.એસ.) અને ત્રણ સેલ્યુલર કંપનીઓ, વિઝ. મે. ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડ, મે. હચિસન મેક્સ ટેલિકોમ (પી) લિમિટેડ અને મે. સ્ટર્લિંગ સેલ્યુલર લિમિટેડ. ઉપરોક્ત આર.સી. નોંધાયા બાદ, સી.બી.આઈ.એ તેમાં સમાયેલ આક્ષેપોની તપાસ શરૂ કરી. ઉપર પહેલેથી જ દર્શાવ્યા મુજબ, કારણ કે આ બાબત પર આ અદાલત દેખરેખ રાખી રહી હતી, તપાસની પ્રગતિ અહેવાલો સમયાંતરે સીલબંધ કવરમાં રજૂ કરવામાં આવતા હતા. ૨૯મી નવેમ્બર, ૨૦૧૨ના રોજ, સીલબંધ આવરણમાં રજૂ કરવામાં આવેલા કેટલાક દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યા બાદ, આ અદાલતે સી.બી.આઈ.ને ઉપરોક્ત કેસના સંબંધમાં સરકારી કર્મચારીઓ અને કંપનીઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી ચલાવવાના પ્રશ્ને તેણે વ્યક્ત કરેલા મતો અનુસાર કાર્યવાહી કરવા દિશાનિર્દેશ આપ્યો. આ આદેશનું ચોક્કસ સ્વરૂપ તેના ચથાર્થ શબ્દપ્રયોગમાંથી જાણી શકાય છે, જે નીચે પુનઃઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે:

સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન કેસ નં આર.સી. ડી.એ.આઈ. ૨૦૧૧ એ ૦૦૨૪ સાથે સંબંધિત સુનાવણીના પ્રારંભે, સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ

ઇન્વેસ્ટિગેશન તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કે.કે. વેણુગોપાલે અદાલત સમક્ષ એક સીલબંધ કવર રજૂ કર્યું, જે અદાલતમાં ખોલવામાં આવ્યું.

અમે સીલબંધ કવરમાં રહેલા દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યું છે અને અમારો એવો મત છે કે ઉક્ત કેસના સંબંધમાં જાહેર સેવકો તથા કંપનીઓ સામે ફરિયાદ ચલાવવાના પ્રશ્ને સી.બી.આઈ.ના ડિરેક્ટર દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયો અનુસાર સી.બી.આઈ. દ્વારા કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.

શ્રી વેણુગોપાલ દ્વારા રજૂ કરાયેલ અહેવાલને સીલબંધ આવરણમાં મુકી શ્રી વેણુગોપાલને સૂચના આપતા વકીલને સોંપવામાં આવશે. જરૂરી કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે.

મામલો ૦૫.૧૨.૨૦૧૨ના રોજ યાદી પર મુકવો.

બપોરે ૩.૩૦ વાગ્યે હાથ ધરવાનું."

૭. તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ, સીબીઆઈ દ્વારા તા. ૨૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૨ના રોજ માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ શ્રી ઓ.પી. સૈનીની અદાલતમાં આરોપપત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

૮. વધુ આગળ વધતા પહેલાં, ફરિયાદ પક્ષના કેસનો સાર સમજાય તે હેતુથી, સીબીઆઈએ આરોપપત્રમાં રજૂ કરેલો કેસ સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે. ભલે આ કાર્યવાહી દરમિયાન અમને આક્ષેપોના ગુણદોષ વિષે વિશેષ સગવડ લેવાની જરૂર નથી, તેમ છતાં તેની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા આ કાર્યવાહીમાં અપીલકર્તાઓને સંકળાવવામાં આવવા તરફ દોરી ગયેલી પૃષ્ઠભૂમિ સમજવામાં સહાયક બનશે. સીબીઆઈ કેસ ક્રમાંક આર.સી.-ડી.એ.આઈ.-૨૦૦૯-એ-

૦૦૪૫ (૨જી સ્પેક્ટ્રમ કેસ) ની તપાસના નિરીક્ષણ દરમિયાન, આ અદાલતે તા. ૧૬.૧૨.૨૦૧૦ ના પોતાના આદેશ દ્વારા, ૨૦૦૧ થી ૨૦૦૭ દરમિયાન પરવાનાઓના મંજૂરાતમાં થયેલી અનિયમિતતાઓની તપાસ કરવા સીબીઆઈને આદેશ કર્યો હતો, જેમાં જાહેર ખજાનાને થયેલા નુકસાન તથા તેની અનુરૂપ પરવાનાધારકો/સેવા પ્રદાતાઓને થયેલા લાભ પર આંશિક ભાર મુકવામાં આવ્યો હતો. તે મુજબ, ઉક્ત આદેશના પાલનરૂપે, પ્રાથમિક તપાસ ક્રમાંક પી.ઈ.-ડી.એ.આઈ.-૨૦૧૧-એ-૦૦૦૧ તા. ૦૪.૦૧.૨૦૧૧ ના રોજ સીબીઆઈ, એ.સી.બી., નવી દિલ્હી ખાતે નોંધવામાં આવી હતી. ઉક્ત પી.ઈ.ની પૂછપરછ દરમિયાન, વિશ્વસનીય સ્ત્રોતોમાંથી જાણવા મળ્યું કે તે સમયના એમ.ઓ.સી. એન્ડ આઈ.ટી.ના તા. ૩૧.૦૧.૨૦૦૨ ના નિર્ણય દ્વારા, ડી.ઓ.ટી.ના કેટલાક અધિકારીઓની ભલામણ પર, ૬.૨ એમ.એચઝેડથી વધુ અને ૧૦ એમ.એચઝેડ (જોડીદાર) સુધીના વધારાના સ્પેક્ટ્રમના ફાળવણીને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જેમાં માત્ર ૧% વધારાનો આવક હિસ્સો વસૂલવામાં આવ્યો હતો, જેથી સરકારના ખજાનાને આવકમાં નુકસાન થયું હતું.

૯. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, ઉપરોક્ત તપાસના પરિણામના આધારે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦-બી તથા ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (સંક્ષેપમાં, 'પી.સી. અધિનિયમ') ની કલમ ૧૩(૨) અને ૧૩(૧)(ડી) હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ માટે ૧૭.૧૧.૨૦૧૧ના રોજ નિયમિત ગુનો નોંધાયો હતો. તે શ્રી શ્યામલ ઘોષ, શ્રી જે.આર. ગુપ્તા અને ત્રણ સેલ્યુલર કંપનીઓ વિરુદ્ધ હતો, જેઓના નામો ઉપર પહેલેથી જ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. મુખ્ય આક્ષેપ એ છે કે ૬.૨ મેગાહર્ટ્ઝથી વધુ અને ૧૦ મેગાહર્ટ્ઝ (જોડકું) સુધીના વધારાના સ્પેક્ટ્રમને ફક્ત ૧% ના દરે વધારાના આવક હિસ્સા પર મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જેના અર્થમાં આવું વધારાનું આવક હિસ્સું વધુ ઊંચા દરે હોવું જોઈએ હતું. તપાસ

અનુસાર, સેલ્યુલર ઓપરેટર્સ એસોસિયેશન ઓફ ઇન્ડિયા (સી.ઓ.એ.આઈ.) એ વર્ષ ૨૦૦૧માં, ખાસ કરીને દિલ્હી અને મુંબઈ સેવા વિસ્તારોમાં વધારાનું સ્પેક્ટ્રમ ફાળવવા માટે ડી.ઓ.ટી. સમક્ષ વિનંતી કરી હતી. તેના અનુસંધાને, તકનીકી સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી, જેણે ૨૧.૧૧.૨૦૦૧ના રોજ પોતાની અહેવાલ આપી અને તેમાં ભલામણ કરી હતી કે દિલ્હી અને મુંબઈ જેવા સેવા વિસ્તારોમાં પ્રતિ ઓપરેટર આશરે ૯ લાખ ગ્રાહકોના આધાર માટે ૬.૨ મેગાહર્ટ્ઝ સ્પેક્ટ્રમ આગામી ૨૪-૩૦ મહિના સુધી પૂરતું હતું. સમિતિએ વધારાના સ્પેક્ટ્રમ માટે વધારાના દરે શુલ્ક વસૂલ કરવાની પણ ભલામણ કરી હતી. તેમ છતાં, ૩૧.૦૧.૨૦૦૨ના રોજ શ્રી જે.આર. ગુપ્તા દ્વારા એક નોંધ રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમાં ઉલ્લેખ હતો કે ચર્ચા પછી સર્વસંમતિ ઊભી થઈ હતી કે ૧૮૦૦ મેગાહર્ટ્ઝ પટ્ટામાં ૬.૨ મેગાહર્ટ્ઝથી વધુ ૧.૮ મેગાહર્ટ્ઝ (જોડકું) જેટલું વધારાનું સ્પેક્ટ્રમ, ૪-૫ લાખ ગ્રાહક આધાર પ્રાપ્ત થયા પછી, કેસ-દર-કેસ સમન્વયના આધારે ઓપરેટરોને ફક્ત વધારાના ૧% આવક વસૂલ કરીને મુક્ત કરી શકાય. આ નોંધ પર, શ્રી શ્યામલ ઘોષે વધારાના સ્પેક્ટ્રમના ફાળવણી માટે ગ્રાહક આધાર ૯ લાખમાંથી ઘટાડીને ૪/૫ લાખ કરવા સાથે સંમતિ દર્શાવી અને ૬.૨ મેગાહર્ટ્ઝથી વધુ અને ૧૦ મેગાહર્ટ્ઝ સુધીનું વધારાનું સ્પેક્ટ્રમ ફક્ત વધારાના ૧% એ.જી.આર. વસૂલ કરીને ફાળવવાની ભલામણ કરી. આ નોંધને તે જ દિવસે, એટલે કે ૩૧.૦૧.૨૦૦૨ના રોજ, તત્કાલીન સંચાર અને માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી પ્રધાને મંજૂરી આપી હતી. તેના પરિણામે ૦૧.૦૨.૨૦૦૨ના રોજ તમામ સેલ્યુલર મોબાઇલ ટેલિકોમ સેવા (સી.એમ.ટી.એસ.) ઓપરેટરોને સામાન્ય આદેશ જારી કરી પ્રસારિત કરવામાં આવ્યો. એફ.આઈ.આર.માં કરાયેલા આક્ષેપો અનુસાર, આરોપી જાહેર સેવકોએ ઉપરોક્ત નિર્ણય લેવામાં આરોપી લાભાર્થી કંપનીઓ સાથે ગુનાહિત સાઠગાંઠ કરી હતી, જેના કારણે હાલના ધોરણો મુજબ ૨% એ.જી.આર. વસૂલ કરવાના બદલે ૬.૨ મેગાહર્ટ્ઝથી ૧૦ મેગાહર્ટ્ઝ (જોડકું) સુધીનું વધારાનું સ્પેક્ટ્રમ ફાળવવા માટે ફક્ત વધારાના ૧% એ.જી.આર. વસૂલ કરવામાં આવતા લાભાર્થી

કંપનીઓને રૂપિયા ૮૪૬.૪૪ કરોડનો અયોગ્ય સંચિત આર્થિક લાભ થયો હતો અને સરકારના ખજાનાને તદ્દનુરૂપ નુકસાન થયું હતું.

૧૦. આ રીતે, સારાંશરૂપે આ આક્ષેપ એવો છે કે સરકારના આવકવેરામાં નુકસાન પહોંચે તે રીતે વધારાના ૨% એ.જી.આર. વસૂલવા બદલે માત્ર વધારાના ૧% એ.જી.આર. વસૂલ કરીને, ૯ લાખ સબ્સ્ક્રાઇબરની શરત ઘટાડીને ૪/૫ લાખ સબ્સ્ક્રાઇબર કરવામાં આવી અને તેના આધારે વધારાનો સ્પેક્ટ્રમ મંજૂર કરવામાં આવ્યો. ફરિયાદ પક્ષનો વધુ એવો કેસ છે કે આ બધું શ્રી શ્યામલ ઘોષ, તે સમયના મંત્રી તથા આરોપી સેલ્યુલર ઓપરેટર કંપનીઓ વચ્ચે રચાયેલી સાજિશનું પરિણામ હતું. નિર્ણય ૩૧મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૨ના રોજ ૪ ઉતાવળમાં લેવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે તે ૪ દિવસે શ્રી જે.આર. ગુપ્તા દ્વારા નોંધ તૈયાર કરવામાં આવી હતી, જેને શ્રી શ્યામલ ઘોષે મંજૂરી આપી હતી અને ત્યારબાદ તે ૪ દિવસે મંત્રીએ પણ તેને મંજૂર કરી હતી. તેના આધારે બીજા ૪ દિવસે, એટલે કે ૦૧.૦૨.૨૦૦૨ના રોજ, પરિપત્ર જારી કરવામાં આવ્યો હતો. આરોપપત્ર અનુસાર, તપાસમાં એ પણ બહાર આવ્યું છે કે આ બધું ઉતાવળમાં એમ/એસ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડને મદદ કરવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું, જેણે પ્રારંભિક જાહેર પ્રસ્તાવ બહાર પાડ્યો હતો, જે ખુલ્લો હતો અને જેને જનતા તરફથી સારો પ્રતિસાદ મળતો ન હતો કારણ કે તે અપેક્ષિત પ્રમાણમાં ભરાયો ન હતો. ૩૧.૦૧.૨૦૦૨ના રોજ વધારાનો સ્પેક્ટ્રમ ફાળવવાનો એવો નિર્ણય લેવાતા જ, બીજા ૪ દિવસે તે ઇશ્યૂ અપેક્ષિત કરતાં વધુ પ્રમાણમાં ભરાઈ ગયો.

૧૧. ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે કે દાખલ કરવામાં આવેલી આરોપપત્રમાં શ્રી જે.આર. ગુપ્તાને આરોપી બનાવવામાં આવ્યા નહોતા, કારણ કે કોઈપણ ષડયંત્ર અંગે અથવા નિર્ણયનો ભાગ હોવા અંગેની કોઈ સામગ્રી તેમની સામે આક્ષેપિત

કરવામાં આવી નથી. આ આરોપપત્રમાં, સી.બી.આઈ.એ શ્રી શ્યામલ ઘોષ તથા ઉપરોક્ત ત્રણ કંપનીઓ, એટલે કે મેસર્સ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડ, મેસર્સ હયિસન મેક્સ ટેલિકોમ (પી) લિમિટેડ અને મેસર્સ સ્ટર્લિંગ સેલ્યુલર લિમિટેડને પી.સી. અધિનિયમની કલમ ૧૩(૨) ને કલમ ૧૩(૧)(ડી) સાથે વાંચવાની તેમજ સંબંધિત ગુનાઓ બાબતે આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે નામિત કર્યા હતા.

૨૬ પડકારાયેલો આદેશ

૧૨. આરોપપત્ર (સી.સી. નં. ૧૦૧/૧૨) માં ઉલ્લેખિત આરોપી વ્યક્તિઓને સમન્સ જારી કરવાની હેતુસર આ મામલો ૧૮મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ વિશેષ ન્યાયાધીશ સમક્ષ લેવામાં આવ્યો હતો. વિદ્વાન વિશેષ ન્યાયાધીશે ૧૮મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ આદેશો પસાર કરીને એવી પોતાની સંતોષની નોંધ કરી કે રેકૉર્ડ પર આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. તે જ સમયે, વિદ્વાન વિશેષ ન્યાયાધીશે એ પણ નોંધ્યું કે શ્રી સુનીલ ભારતી મિતલ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડના ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર હતા, શ્રી આસિમ ઘોષ હયિસન મેક્સ ટેલિકોમ (પી) લિમિટેડના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર હતા અને શ્રી રવિ રુઘયા સ્ટર્લિંગ સેલ્યુલર લિમિટેડમાં ડિરેક્ટર હતા, જે તેની બોર્ડની બેઠકોની અધ્યક્ષતા કરતા હતા. તેમના મતે, તે હોદ્દાની દૃષ્ટિએ, આ વ્યક્તિઓને પ્રથમદૃષ્ટિએ સંબંધિત કંપનીઓના કાર્યો પર નિયંત્રણ રાખનાર અને પ્રત્યેક કંપનીના નિર્દેશક મન અને ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર તરીકે ગણવામાં આવી શકે. તેથી, તેઓ પોતાની પોતાની કંપનીઓના "અલ્ટર ઇગો" હતા અને કંપનીઓના કૃત્યો તેમની સાથે સાંકળી શકાય તેમજ તેમના પર આરોપિત કરી શકાય. આ આધારે, વિશેષ ન્યાયાધીશે એવું માન્યું કે આ ત્રણ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે રેકૉર્ડ પર પૂરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. તેથી, કેસનો સંજ્ઞાન

લેતાં તેમણે આરોપપત્રમાં નામ દર્શાવાયેલા ચાર આરોપીઓ સુધી જ નહીં, પરંતુ ઉપરોક્ત ત્રણ વ્યક્તિઓને પણ સમન્સ જારી કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

૧૩. ઉપરોક્ત ત્રણ વ્યક્તિઓમાંથી બે વ્યક્તિઓ આ અપીલોમાં અમારી સમક્ષ છે. વ્યથિત થઈને, તેમણે તે આદેશને એટલી હદ સુધી પડકાર્યો છે જેટલી હદ સુધી તે તેમને ઉક્ત આરોપપત્રમાં આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સંડોવે છે.

૧૪. અપીલકર્તાઓ તરફના માનનીય વકીલ તથા વિરોધી પક્ષના વકીલની રજૂઆતો નોંધવા આગળ વધતાં પહેલાં, તા. ૧૯મી માર્ચ, ૨૦૧૩ ના સંક્ષિપ્ત આદેશની નોંધ લેવી આવશ્યક બને છે, કારણ કે આ આદેશ દરેક વકીલ દ્વારા વારંવાર વાંચવામાં અને પુનઃવાંચવામાં આવ્યો હતો અને તેને પોતપોતાની વ્યાખ્યા આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, અમને યોગ્ય લાગે છે કે ઉક્ત આદેશને સંપૂર્ણરૂપે અહીં પુનઃઉત્પન્ન કરવામાં આવે, જેથી બંને પક્ષના વકીલોના દલીલોને વધુ સ્પષ્ટતાથી સમજવામાં સુગમતા રહે. તા. ૧૯મી માર્ચ, ૨૦૦૩ નો વિવાદિત આદેશ નીચે મુજબ છે:

"મેં વકીલમંડળ સમક્ષ થયેલી દલીલો સાંભળી છે અને મેં કેસની ફાઈલ તથા સંબંધિત ન્યાયનિર્ણયોનું સાવધાનીપૂર્વક અવલોકન કર્યું છે.

એવું સરકારી વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે કે આરોપી શ્યામલ ઘોષ એક જાહેર સેવક હતા, જેઓ ત્યારબાદ નિવૃત્ત થયા છે. વધુમાં એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે બાકી રહેલા ત્રણ આરોપીઓ કંપનીઓ છે, એટલે કે એમ/એસ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડ, એમ/એસ હચિસન મેક્સ ટેલિકોમ (પી) લિમિટેડ અને એમ/એસ સ્ટર્લિંગ સેલ્યુલર લિમિટેડ. વધુમાં એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે

આરોપી વ્યક્તિઓ સામે અભિલેખ પર પૂરતું દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે અને તેથી, કાયદા મુજબ, તેમની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવી શકે.

મેં એફ.આઈ.આર.ની નકલ, આરોપપત્ર, સાક્ષીઓના નિવેદનો અને રેકૉર્ડ પરના દસ્તાવેજો કાળજીપૂર્વક અવલોકન કર્યા છે. રેકૉર્ડના પરિશીલન પરથી, હું સંતોષ પામું છું કે આરોપી વ્યક્તિઓ સામે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે રેકૉર્ડ પર પૂરતું ગુનાસૂચક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે.

હું વધુમાં પણ માનું છું કે સંબંધિત સમયે, શ્રી સુનીલ ભારતી મિતલ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડના અધ્યક્ષ-સહ-વ્યવસ્થાપક નિયામક હતા, શ્રી અસીમ ઘોષ હચિસન મેક્સ ટેલિકોમ (પી) લિમિટેડના વ્યવસ્થાપક નિયામક હતા અને શ્રી રવિ રૂઘયા સ્ટર્લિંગ સેલ્યુલર લિમિટેડમાં નિયામક હતા, જે તેની બોર્ડની બેઠકોની અધ્યક્ષતા કરતા હતા. તે હેસિયતમાં, તેઓ, પ્રથમદ્રષ્ટ્યા, સંબંધિત કંપનીઓના કારોબાર પર નિયંત્રણ ધરાવતા હતા/છે. તેથી, તેઓ દરેક કંપનીના માર્ગદર્શક મન અને ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને તેમની મનોદશા એ કંપનીઓની મનોદશા છે. તેઓ તેમની સંબંધિત કંપનીઓના "અલ્ટર ઇગો" હતા/છે. આ હકીકતી પરિસ્થિતિમાં, કંપનીઓના કૃત્યો તેમનાં ઉપર આરોપિત અને નિહિત કરવા યોગ્ય છે. પરિણામે, હું નોંધ પર તેમની વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતું સામગ્રી હોવાનું માનું છું.

તદનુસાર, હું આ કેસનો સંજ્ઞાન લઉં છું. તમામ સાત આરોપીઓને ૧૧.૦૪.૨૦૧૩ માટે સમન્સ કાઢો.

૧૫. આ બાબતનો ઉલ્લેખ કરવો પણ પ્રાસંગિક રહેશે કે આરોપપત્રમાં અપીલકર્તાઓને આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સંકળવામાં આવ્યા નહોતા. યોગ્ય તબક્કે થોડા વિસ્તૃત રીતે ચર્ચા કરેલ મુજબ, શ્રી મિત્તલની પૂછપરછ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ સી.બી.આઈ.ના મત મુજબ તેમના વિરુદ્ધ કોઈ કેસ બનતો નહોતો. શ્રી રવિ રૂઘયાને તો તપાસ દરમિયાન સમન્સ પણ પાઠવવામાં આવ્યો નહોતો.

દલીલો : અપીલકર્તાઓ

૧૬. એમ/એસ હરીશ સાલ્વે અને ફાલી નરીમાન, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલોએ, અપીલકર્તા સુનીલ ભારતી મિત્તલની તરફથી રજૂઆત કરતાં, વિવાદિત આદેશની પકડમાંથી તેમને બહાર કાઢવાના પ્રયત્નરૂપે દલીલો કરી. શ્રી કે.વી. વિશ્વનાથન, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે, અપીલકર્તા રવિ રૂઘયાની તરફથી ઉક્ત આદેશ સામે મુખ્ય આક્ષેપો રજૂ કર્યા. સીબીઆઈ માટે હાજર રહેલા શ્રી કે.કે. વેણુગોપાલ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા આ પ્રહારને નિષ્પ્રભ કરવાની કોશિશ કરવામાં આવી. અપીલકર્તાઓના પડકારને સીપીઆઈએલ માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી પ્રશાંત ભૂષણ તથા ટેલિકોમ વોચડોગની તરફથી દલીલો કરનાર વકીલ શ્રી સુનીલ મલ્હોત્રા દ્વારા પણ નિષ્ફળ બનાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો; આ સંસ્થાએ સમતારીખ ૧૯મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ વિશેષ ન્યાયાધીશ દ્વારા પસાર કરાયેલા બીજા એક આદેશને પડકારતી એસએલપી (ક્રિ.) ક્રમાંક ૩૩૨૬-૩૩૨૭/૨૦૧૩માંથી ઉદ્ભવેલી અપીલ દાખલ કરી છે, જેમાં આ અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરાયેલી વિરોધ અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૧૭. આગળથી આક્રમણનું નેતૃત્વ કરતાં, શ્રી હરીશ સાલ્વેએ પોતાની દલીલોની શરૂઆત આ રીતે કરી કે વિવાદિત આદેશ બે ભાગોમાં હતો. પરિણેદ

૧ થી ૩ આરોપપત્ર સાથે સંબંધિત છે, જે સી.બી.આઈ. દ્વારા ચાર આરોપી વ્યક્તિઓના નામ દર્શાવી દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું, અર્થાત્ શ્રી શ્યામલ ઘોષ અને ત્રણ સેલ્યુલર કંપનીઓ. આ હકીકત પરિણેદ ૨ માં નોંધવામાં આવી છે. તેમણે દર્શાવ્યું કે આરોપપત્રમાં નામ દર્શાવાયેલા આ ચાર આરોપી વ્યક્તિઓ અંગે, એફ.આઈ.આર.ની નકલ, આરોપપત્ર, સાક્ષીઓના નિવેદનો અને નોંધપાત્ર દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યા પછી, વિજ્ઞાન ન્યાયાધીશ આ બાબતે સંતુષ્ટ થયા હતા કે તેમના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે નોંધ પર પૂરતું દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. જોકે, આદેશના બીજા ભાગમાં, જે પરિણેદ ૪ માં સમાવાયેલ હતો, અદાલતે એવું પણ નિષ્કર્ષ કર્યું કે ત્રણ વ્યક્તિઓ (જેમાં બે અપીલકર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે) પ્રથમ દ્રષ્ટિએ ઉક્ત ત્રણ કંપનીઓના કારોબારનું નિયંત્રણ કરતા હતા અને તેથી તેઓ દરેક કંપનીની માર્ગદર્શક બુદ્ધિ અને ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હતા. તે આધારે, આ ત્રણ વ્યક્તિઓને તેમની સંબંધિત કંપનીઓના "અલ્ટર ઇગો" તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે અને વિજ્ઞાન વિશેષ ન્યાયાધીશના મત મુજબ કંપનીઓના કૃત્યો "તેમને આભિપ્રેત અને આરોપિત કરવા યોગ્ય છે". વિશેષ ન્યાયાધીશે તેમના વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પૂરતું સામગ્રી હોવાનું માન્ય રાખવા માટે આ ૪ કારણ દર્શાવ્યું હતું, જેના પરિણામે અપીલકર્તા સહિત આ ત્રણ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ સમન્સ જારી કરવામાં આવ્યા.

૧૮. શ્રી સાલ્વેની સુસંગત દલીલ એવી હતી કે વિજ્ઞાન વિશેષ ન્યાયાધીશે ઉપરોક્ત જે કારણ આપ્યું હતું તે કાયદાની દ્રષ્ટિએ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યું હતું. આ દલીલનું વિસ્તરણ કરતાં તેમણે રજૂ કર્યું કે "અલ્ટર ઇગો" નો સિદ્ધાંત હંમેશાં વિપરીત રીતે લાગુ કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે સામાન્ય સિદ્ધાંત એવો છે કે કંપનીના કારોબાર ઉપર નિયંત્રણ ધરાવતી અને માર્ગદર્શક મન તરીકે કાર્ય કરતી વ્યક્તિના કૃત્યો કંપનીને આક્ષેપિત કરવામાં આવે છે, અને એ હદ સુધી કે જ્યારે

કંપનીના કારોબારને નિયંત્રિત કરતી આવી વ્યક્તિને આરોપી બનાવવામાં આવે, ત્યારે "અલ્ટર ઇગો" ના સિદ્ધાંતના પ્રયોગથી કંપનીને પણ આરોપી વ્યક્તિ તરીકે સંડોવવામાં આવી શકે છે. આ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે કંપની સ્વયં પોતાના દ્વારા કાર્ય કરતી નથી, પરંતુ તેના નિર્દેશકો/અધિકારીઓ મારફતે કાર્ય કરે છે, અને જ્યારે આવા નિર્દેશકો/અધિકારીઓ કંપની તરફથી કાર્ય કરે છે ત્યારે "મુખ્યકર્તા - પ્રતિનિધિ" ના સિદ્ધાંતના પ્રયોગથી તે કૃત્યો માટે કંપનીને પણ જવાબદાર ઠરાવવામાં આવે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે એવો ક્યારેય મામલો રહ્યો નથી જેમાં કંપનીના કૃત્ય માટે કોઈ વ્યક્તિને આરોપી બનાવવામાં આવે, જો સુધી કાયદામાં એવી સ્પષ્ટ જોગવાઈ ન હોય કે જે આવી વ્યક્તિને પરોક્ષ રીતે જવાબદાર બનાવે અથવા જે વ્યક્તિને આક્ષેપિત ગુનાહિત કૃત્યો આક્ષેપિત કરી શકાય તે માટે પૂરતો દસ્તાવેજી આધાર ઉપલબ્ધ ન હોય. પોતાની ઉપરોક્ત દલીલોને સમર્થન આપવા તેમણે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. વિ. મોટોરોલા ઇન્ક., ૨૦૧૧ ૧ એસ.સી.સી. ૭૪ ના નિર્ણય પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે માત્ર કંપનીમાં અપીલકર્તાની સ્થિતિના આધારે એવું અનુમાન કરી શકાતું નથી કે આક્ષેપિત ષડયંત્રમાં પક્ષકાર બનેલો વ્યક્તિ અપીલકર્તા જ હતો, જેમ કે મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી ડિસ્ટ્રિબ્યુશન કો. લિ. વિ. દાતાર સ્વિચગિયર લિ., ૨૦૧૦ ૧૦ એસ.સી.સી. ૪૭૮ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"૨૭. ફરિયાદનું સાધારણ અવલોકન કરતાં જ સ્પષ્ટ થાય છે કે આક્ષેપનો મુખ્ય સાર એ છે કે અપમાનજનક નોંધ ધરાવતો બનાવટી દસ્તાવેજ એમ.એસ.ઈ.બી. તરફથી, શિરપુર વિભાગનો પ્રભાર સંભાળતા આરોપી ૬ દ્વારા, મધ્યસ્થતા અધિકરણ સમક્ષ પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદના ઉપર અવતરણ કરાયેલા પરિણેદોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અન્ય આરોપીઓને ફરિયાદમાં માત્ર એટલા માટે નામજદ કરવામાં આવ્યા

છે કે ફરિયાદી મુજબ એમ.એસ.ઈ.બી., આરોપી ૧, તેમની નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થાપન હેઠળ કાર્યરત હતી. ફરીથી ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે અપીલકર્તા ૨ વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલ એકમાત્ર કથન એટલું જ છે કે અપીલકર્તા ૧ એટલે કે એમ.એસ.ઈ.બી. અન્ય ત્રણ આરોપીઓ સાથે મળીને અપીલકર્તા ૨ના નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થાપન હેઠળ કાર્યરત હતી. આ બાબતનો ઇનકાર કરી શકાય તેમ નથી કે સંબંધિત સમયમાં અપીલકર્તા ૨ એમ.એસ.ઈ.બી.ના અધ્યક્ષ હતા, પરંતુ તે કાનૂનનો સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે કંપનીના અધ્યક્ષ તમામ કૃત્યો માટે, જે કંપની દ્વારા અથવા કંપનીની તરફથી કરવામાં આવ્યા હોય, જવાબદાર છે એવો અનુમાન કાઢી શકાય નહીં. સમગ્ર ફરિયાદમાં ક્યાંય એવો આક્ષેપ નથી કે અપીલકર્તા ૨એ વ્યક્તિગત રીતે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો હતો અથવા એમ.એસ.ઈ.બી.ના અધ્યક્ષ તરીકેની પોતાની હેસિયતમાં તે કાર્યવાહી પર નજર રાખી રહ્યા હતા, અને તેમની સૂચનાથી જ આંક સી-૬૪ માં સંબંધિત અંતરક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો.

XX XX XX

૨૯. આ સંદર્ભમાં, આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે એસ.એમ.એસ. ફાર્માસ્યુટિકલ્સ (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૮૯ માં કરેલ નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી થશે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૯૮, પરા ૮)

૮. ... એવું કોઈ સર્વવ્યાપક નિયમ નથી કે કંપનીનો ડિરેક્ટર તેની દૈનિક બાબતોનો હવાલેદાર જ હોય. કોઈ ચોક્કસ શબ્દમાં, ભલે તે ડિરેક્ટર હોય, મેનેજર હોય કે સચિવ હોય, એવું કોઈ વિશેષ કાનૂની મહત્વ નિહિત નથી, આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા માટે અમે કંપનીમાં ડિરેક્ટરની સ્થિતિ અંગે ચર્ચા કરી છે. આ બધું કંપનીના અધિકારીઓને સોંપવામાં આવેલી તેમની અનુરૂપ ફરજો અને ભૂમિકાઓ પર નિર્ભર છે. કોઈ

કંપનીમાં જુદા જુદા વિભાગો માટે મેનેજરો અથવા સચિવો હોઈ શકે છે, એટલે કે, તેમાં એકથી વધુ મેનેજર અથવા સચિવ હોઈ શકે.

શ્રી સાલવેએ એસ.કે. અદ્વાગ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., ૨૦૦૮ ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૨ માં થયેલ નીચેની નોંધણીઓનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો:

૧૨. વિચારણા માટે ઊભો થતો સંક્ષિપ્ત પ્રશ્ન એવો છે કે શું ફરિયાદ અરજી, ભલે તેને પ્રાથમિક દષ્ટિએ સ્વીકારીને તેની સમગ્રતા સાથે સાચી માનવામાં આવે, તો પણ દંડ સંહિતાની કલમ ૪૦૬ હેઠળ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કોઈ ગુનો પ્રકાશિત કરે છે કે નહીં.

XX XX XX

૧૮. સ્વીકાર્ય રીતે, ડ્રાફ્ટ્સ કંપનીના નામે દોરવામાં આવ્યા હતા, અને ભલે અપીલકર્તા તેનો મેનેજિંગ ડિરેક્ટર હતો, તો પણ તેના દ્વારા દંડ સંહિતાની કલમ ૪૦૬ હેઠળ ગુનો કરવામાં આવ્યો હોવાનું કહી શકાય નહીં. જો અને જ્યારે કોઈ વિધાન એવો કાનૂની ભ્રમ ઊભો કરવાની કલ્પના કરે છે, ત્યારે તે માટે વિશેષરૂપે જોગવાઈ કરે છે. વિધાન હેઠળ નિર્ધારિત એવી કોઈ જોગવાઈના અભાવે, કંપનીનો ડિરેક્ટર અથવા કર્મચારીને કંપનીએ પોતે કર્યો હોય એવા કોઈપણ ગુના માટે પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં. (જુઓ સબીતા રામમૂર્તિ વિ. આર.બી.એસ. ચન્નબસવરાધ્ય, (૨૦૦૬) ૧૦ એસ.સી.સી. ૫૮૧.)"

અનીતા હાડા વિ. ગોડફ્રાઇર ટ્રાવેલ્સ એન્ડ ટુર્સ (પી) લિ., ૨૦૧૨ ૫ એસીસીસી ૬૬૧ ના કેસમાં અપાયેલા નિર્ણય પર પણ આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો, અને ખાસ કરીને નીચેના અવતરણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો:

૩૨. ઉપરોક્ત નિર્દેશિત સત્તાધિકૃત નિર્ણયોનો અમે ઉલ્લેખ એ મુદ્દાને ઉજાગર કરવા માટે કર્યો છે કે કંપની પર ફોજદારી જવાબદારી આવરી શકે છે અને વધુમાં, કંપનીઓના વ્યવસાયને માર્ગદર્શન આપતો વ્યક્તિઓનો જૂથ જો ફોજદારી આશય ધરાવતો હોય, તો તે આશય કોર્પોરેટ સંસ્થાને આક્ષેપિત ગણાશે. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, અધિનિયમની કલમ ૧૪૧ ને સમજવી આવશ્યક છે. ઉક્ત જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરે છે કે જ્યારે કંપનીરૂપ વ્યક્તિ ગુનો કરે છે, ત્યારે જવાબદારી સંભાળતા કેટલીક શ્રેણીના વ્યક્તિઓ તેમજ કંપની, કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાઓ માટે જવાબદાર ગણાશે. તેથી, કાયદાકીય આશય સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. જેમ સ્પષ્ટપણે જણાય છે, આ જોગવાઈ કલ્પિત માન્યતા દ્વારા હોદ્દેદારો અને કંપનીઓને જવાબદાર બનાવે છે. આવી કલ્પિત કાનૂની માન્યતાનું પોતાનું વિશિષ્ટ મહત્વ હોય છે."

૧૯. ઉપરોક્ત ઉપરાંત, શ્રી સાલ્વેની બીજી દલીલ એવી હતી કે વર્તમાન કેસમાં અપીલકર્તાની ભૂમિકાની સી.બી.આઈ. દ્વારા વિશિષ્ટ રીતે તપાસ અને અનુસંધાન કરવામાં આવ્યું હતું અને એવો અભિપ્રાય રચાયો હતો કે તેને સંડોવવા માટે કોઈ સામગ્રી નહોતી. તપાસ એજન્સીએ યોગ્ય સ્તરે સઘન ચર્ચાઓ અને વિચારવિમર્શ બાદ આરોપી વ્યક્તિઓની યાદીમાંથી અપીલકર્તાને જ્ઞાતપૂર્વક બહાર રાખ્યો હતો, અને ચાર્જશીટમાં જ તે બાબત ખાસ રીતે દર્શાવવામાં આવી હતી; આવી સ્થિતિમાં, ભલે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ તપાસ એજન્સીથી ભિન્ન મત ધરાવવા માંગતા હોય અને અપીલકર્તા વિરુદ્ધ સંજ્ઞાન લેવાનો નિર્ણય કરતા હોય, તો તેમણે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ આગળ વધવા માટે માન્ય કારણો આપવાના હતા, જેમાં એવો તેમનો અભિપ્રાય પણ સમાવેશ પામી શક્યો હોત કે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. જોકે, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના કહેવા મુજબ, પડકારવામાં આવેલ

આદેશમાં આપેલા કારણો કાયદાની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણપણે અસંગત છે અને ખોટી કાનૂની દૃષ્ટિ સમાન છે.

૨૦. તેમની વધુ રજૂઆત એવી હતી કે પછીના તબક્કે પણ જો અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કોઈ પુરાવો પ્રકાશમાં આવે, તો અદાલત નિષ્ક્રિય નથી, કારણ કે સંહિતાની કલમ ૩૧૯ હેઠળ નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે કોઈપણ વ્યક્તિને આરોપી તરીકે સમન્સ પાઠવી શકાય છે.

૨૧. અપીલકર્તા શ્રી રવિ રૂઘ્યા તરફેથી હાજર થયેલા શ્રી વિશ્વનાથને ઉપરોક્ત દલીલો અપનાવી અને તેમનું સંક્ષિપ્ત પુનરોચ્ચાર કરતાં, તેમના મુકતાર શ્રી રવિ રૂઘ્યાના મામલામાં વિશિષ્ટ એવો એક અન્ય પાસો રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વિદ્વાન વકીલે દર્શાવ્યું કે તેમને સી.બી.આઈ. દ્વારા પૂછપરછ માટે પણ બોલાવવામાં આવ્યા નહોતા, જે દર્શાવે છે કે તેમના વિરુદ્ધ કોઈ સામગ્રી જ નથી. તેમનું નામ આરોપપત્રમાં પણ ઉલ્લેખિત નથી. તેમણે ખૂબ જ પ્રયત્નપૂર્વક એવી રજૂઆત કરી કે આરોપપત્રમાં પણ પ્રતિબિંબિત થતી કોઈ સામગ્રીના અભાવે, આ અપીલકર્તા સામે આરોપ ઘડવાના તબક્કે પોતાને મુક્ત કરવાની અરજી માટે કોઈ રજૂઆત કરવામાં ગંભીર અડચણ આવશે. કારણ કે અપીલકર્તાને પરોક્ષ જવાબદારીના સિદ્ધાંતના આધારે, જે લાગુ પડતો નથી અને ભૂલથી ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યો છે, સંડોવવામાં આવ્યા હતા, તેથી તેમના વિરુદ્ધ સંજ્ઞાન લેવાની નોટિસ રદ કરાવવા માટે હાલની અપીલ દાખલ કરવાથી સિવાય તેમની પાસે બીજો કોઈ વિકલ્પ નહોતો. શ્રી વિશ્વનાથને તેમની રજૂઆતના સમર્થનમાં કેટલાક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેઓની ચર્ચા અમે યોગ્ય તબક્કે કરીશું.

સામાવાળાઓની દલીલો

૨૨. સી.બી.આઈ. તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કે. કે. વેણુગોપાલે ઉપરોક્ત રજૂઆતોનો શક્ય તેટલા પ્રબળ રીતે ખંડન કર્યો. તેમણે આરોપપત્રના વિવિધ ભાગોનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં આરોપિત વ્યક્તિઓ સામેના આક્ષેપો દર્શાવવામાં આવ્યા છે અને તપાસનું પરિણામ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. તેમનો પ્રયાસ એ દર્શાવવાનો હતો કે નિર્ણય કઈ રીતથી લેવાયો, જેના પરિણામે સરકારી ખજાનાને ભારે નુકસાન થયું અને પ્રથમદર્શને તે સ્થાપિત થયું હતું કે એવો નિર્ણય આરોપિત ટેલિકોમ કંપનીઓને મદદ કરવા માટે લેવાયો હતો. તેમણે દલીલ કરી કે એકવાર કંપનીઓ પર દોષભાવના આધારિત ગુનાઓનો આરોપ મૂકવામાં આવે, ત્યારે તેમાં દોષિત મનની આવશ્યકતા રહે છે, કારણ કે આ કડક જવાબદારીવાળા ગુનાઓ નથી. તેમ છતાં, કંપનીઓ તો માત્ર તેમના નિર્દેશકો/અધિકારીઓ મારફતે જ કાર્ય કરે અને દોષભાવના/દોષિત મન તેવા વ્યક્તિઓનું જ ગણાય, જેઓ કંપનીઓના કારભાર ઉપર નિયંત્રણ ધરાવે છે. તેમણે સી.બી.આઈ. દ્વારા દાખલ કરાયેલ પ્રતિવાદી સોગંદનામાનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે વિવિધ વ્યક્તિઓની ભૂમિકા દર્શાવવામાં આવી છે, જેમાં શ્રી જે. આર. ગુપ્તા દ્વારા નોંધ કેવી રીતે રજૂ કરવામાં આવી; કંપનીઓને લાભ થાય તે માટે કહેવાતા રીતે શ્રી શ્યામલ ઘોષ દ્વારા તે નોંધમાં કરાયેલા ફેરફારો; અને મંત્રી દ્વારા તે કેવી રીતે મંજૂર કરવામાં આવી, તેનો સમાવેશ થાય છે. આ સોગંદનામામાં એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે નોંધાયેલ પુરાવા મુજબ અપીલકર્તા શ્રી સુનીલ મિતલે પોતાની કંપનીના ટેલી-સેવા વિસ્તાર માટે ડ.ર એમ.એચ.ઝેડ.થી વધુ વધારાનું સ્પેક્ટ્રમ ફાળવાવવા માટે વર્ષ ૨૦૦૧-૨૦૦૨ દરમિયાન સ્વ. શ્રી પ્રમોદ મહાજન સાથે મુલાકાત કરી હતી. તે જ હેતુસર તે જ સમયગાળા દરમિયાન અપીલકર્તા અને શ્રી શ્યામલ ઘોષ વચ્ચે બેઠકો થયાના પણ પુરાવા હતા, જે આ વ્યક્તિઓને સંડોવવા માટે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા બની શકે. તેથી, તેમની રજૂઆતનો સાર એ છે કે આરોપિત કંપનીઓમાં રહેલી

“માનવીય એજન્સી” જ જવાબદાર હતી, કારણ કે આ દોષભાવના આધારિત ગુનો હતો અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધારે એવી એજન્સી/વ્યક્તિ સર્વોચ્ચ સ્તરની વ્યક્તિ જ હોવી જોઈએ. તેથી, આરોપપત્રમાં આ અપીલકર્તાઓના નામો સામેલ ન કરવામાં આવ્યા હોય તો પણ, વિશેષ ન્યાયાધીશને સમગ્ર મામલાને તેના સંપૂર્ણ પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવાનો અધિકાર હતો, કારણ કે રૂ.૫૦૦૦ કરતાં વધુ પાનાંઓમાં વિસ્તરેલા દસ્તાવેજો સાથે આરોપપત્ર તેમના સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

૨૩. શ્રી વેણુગોપાલે આક્ષેપિત આદેશને અપીલકર્તાઓએ આપેલી વ્યાખ્યા અંગે વિરોધ નોંધાવ્યો. તેમના અનુસાર, આ આદેશને બે ભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય તેમ નહોતો. આદેશના પરિચ્છેદ ૩ માં, જેમાં વિશેષ ન્યાયાધીશે નોંધ્યું હતું કે તેમણે એફ.આઈ.આર., આરોપપત્ર, સાક્ષીઓના નિવેદનો તથા નોંધપરના દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યું હતું, તે બે અપીલકર્તાઓ સહિત ત્રણ વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધિત હતું. તેમણે વધુમાં એવું પણ રજૂ કર્યું કે, ત્રણ આરોપી કંપનીઓના કારોબારનો પ્રભાર સંભાળતા વ્યક્તિગત આરોપીઓની ગેરહાજરીમાં, કારણ કે આ માનસિક દોષભાવવાળો ગુનો હતો, માત્ર આરોપી કંપનીઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવી મુશ્કેલ બની શકે. તેમણે આક્ષેપિત આદેશના સમર્થનમાં, નીચલી અદાલતને અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવવા માટે જરૂરી સત્તાઓ સોંપાયેલ હતી એવી દલીલ સાથે, નીચેના ચુકાદાઓનો પણ આધાર લીધો:

૧. એમ.સી. મહેતા (તાજ કોરિડોર કૌભાંડ) વિ. ભારત સંઘ, [(૨૦૦૭ ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦)]

૨. કિશુન સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય...[૧૯૯૩ ૨ એસ.સી.સી. ૧૬]

૩૦. પ્રારંભમાં, અમે કહી શકીએ છીએ કે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં આ અદાલતે વારંવાર ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતની દેખરેખ હેઠળના કેસોમાં આ અદાલતનો સંબંધ સી.બી.આઈ. દ્વારા પોતાની ફરજનું યોગ્ય અને નિષ્ઠાપૂર્વક પાલન થાય તેની ખાતરી કરવા સાથે છે અને તપાસમાં થયેલા આક્ષેપોના ગુણદોષ સાથે આ અદાલતનો સંબંધ નથી, કારણ કે તે સક્ષમ અદાલતમાં આરોપપત્ર દાખલ થયા બાદ, કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય પ્રક્રિયા મુજબ, નીચલી અદાલતમાં નક્કી થવાના છે. તેથી, હાલના કેસમાં અમારે જે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવો છે તે એ છે કે હાલના કેસમાં સી.બી.આઈ.ના અધિકારીઓની વહીવટી શૃંખલાએ પોતાની ફરજો યોગ્ય અને નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવી છે કે નહીં.

"૧૩. ત્યારબાદ પ્રશ્ન એ થાય છે કે સંહિતાની કલમ ૩૧૮ થી પરે, શું એવી જ સત્તા સંહિતાની કોઈ અન્ય જોગવાઈમાંથી અનુસરાવી શકાય કે સંહિતાની રચનાત્મક યોજનામાંથી એવી સત્તા અનુમાનિત કરી શકાય? અમે અગાઉ જ દર્શાવ્યું છે કે ફોજદારી કાયદાને ગતિમાં મૂકવાના બે વૈકલ્પિક માર્ગો છે; સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ પોલીસ સમક્ષ માહિતી નોંધાવીને, અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ફરિયાદ અથવા માહિતી પ્રાપ્ત થવાથી. પહેલો માર્ગ પોલીસ દ્વારા તપાસ સુધી દોરી જાય છે અને અંતે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ પોલીસ અહેવાલમાં પરિણમી શકે છે, જેના આધારે મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમ ૧૮૦(૧)(બી) હેઠળ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકે છે. બીજા પ્રકારના કેસમાં, મેજિસ્ટ્રેટ અથવા તો સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ પોલીસ તપાસનો આદેશ આપી શકે અથવા સંહિતાની કલમ ૧૮૦(૧)(એ) અથવા (સી), જેવી પરિસ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે, કલમ ૨૦૪ સાથે વાંચીને, ગુનાનો સંજ્ઞાન લેતા પહેલાં પોતે જ કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસણી કરી શકે. એકવાર મેજિસ્ટ્રેટ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ લે

ત્યારે તે ગુનેગારનો વિચારણ ચલાવી શકે છે (સિવાય કે કેસ કલમ ૧૯૧ હેઠળ હસ્તાંતરિત કરવામાં આવ્યો હોય) અથવા જો ગુનો ફક્ત સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા જ વિચારણયોગ્ય હોય તો તેને સંહિતાની કલમ ૨૦૯ હેઠળ વિચારણ માટે મોકલી આપી શકે છે. જેમ અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમ, સંજ્ઞાન ગુનાનો લેવાય છે, ગુનેગારનો નહીં. આ અદાલતે રઘુબંસ દુબે વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (૧૯૬૭) ૨ એસ.સી.આર. ૪૨૩ માં જણાવ્યું હતું કે એકવાર ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવાય પછી ખરેખર ગુનેગારો કોણ છે તે શોધી કાઢવાનું અદાલતનું કર્તવ્ય બને છે અને જો અદાલતને જણાય કે પોલીસે રજૂ કરેલા વ્યક્તિઓ સિવાય અન્ય કેટલીક વ્યક્તિઓ પણ સંડોવાયેલ છે, તો તે વ્યક્તિઓ સામે સમન્સ બહાર પાડી કાર્યવાહી કરવી તેનું કર્તવ્ય છે, કારણ કે વધારાના આરોપીઓને સમન્સ પાઠવવું એ ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવાથી આરંભ થયેલી કાર્યવાહીની જ એક ભાગ છે. વર્તમાન સંહિતા અમલમાં આવ્યા પછી પણ કાનૂની સ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર આવ્યો નથી; વિપરીત, દુબે કેસનો અનુપાત હરેરામ સતપથી વિ. ટિકારામ અગરવાલા (૧૯૭૮) ૪ એસ.સી.સી. ૫૮ માં પુષ્ટિ પામ્યો હતો. અત્યા સુધી કોઈ મુશ્કેલી નથી.

૩. ધર્મ પાલ વિ. હરિયાણા રાજ્ય, ૨૦૧૪ ૩ એસ.સી.સી. ૩૦૬ [૮- (૨૦૧૪) ૩ એસસીસી ૩૬]

"૪૦. બાબતને તે દષ્ટિએ જોતા, કિશુન સિંહ કેસ (૧૯૯૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૬ માં વ્યક્ત કરવામાં આવેલા અભિપ્રાય સાથે સહમત થવામાં અમને કોઈ સંકોચ નથી કે કેસ સેશન્સ કોર્ટને સોંપવામાં આવે ત્યારે, ગુનેગાર તરીકે નામ ન દર્શાવાયેલા એવા વ્યક્તિઓ સામેના ગુનાઓનો સંજ્ઞાન લેવા સેશન્સ કોર્ટને અધિકારક્ષેત્ર છે, જેમની આ કેસમાં સંડોવણી નોંધ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાંથી સ્પષ્ટ થતી હોય. તેથી, પુરાવા નોંધ્યા વિના પણ, કલમ ૨૦૯ હેઠળ સોપાણ થયા બાદ,

પોલીસ અહેવાલના સ્તંભ ૨ માં દર્શાવાયેલા એવા વ્યક્તિઓને, તેમાં પહેલેથી નામ દર્શાવાયેલા વ્યક્તિઓ સાથે મળીને, વિચારણા માટે હાજર રહેવા સેશન્સ જજ સમન્સ પાઠવી શકે છે.

૪૧. અમે શ્રી ડેવની આ રજૂઆત પણ સ્વીકારી શકતા નથી કે સેશન્સ કોર્ટ પાસે અન્ય કોઈ વિકલ્પ ન હોત અને સેશન્સ કોર્ટમાં કેસ મોકલતી વખતે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા મોકલવામાં આવેલા કેસના કાગળોમાં રહેલી સામગ્રીમાંથી જેમની વિરુદ્ધ પ્રથમદ્રષ્ટ્યા કેસ બનેલો જણાતો હતો, તેવા વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી શરૂ કરતાં પહેલાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૯ હેઠળનું તબક્કું આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી જ પડત."

૨૪. તેમણે દક્ષિણ કોરિયાની સેમસંગ કોર્પોરેશનના પ્રમુખ લી કુન હી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, ૨૦૧૨ ૩ એસ.સી.સી. ૧૩૨ ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચલી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા સમન્સ આદેશોમાં હસ્તક્ષેપ કરવા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તાની મર્યાદાઓ નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરી છે:

"૧૦. જે.સી.ઈ. કન્સલ્ટન્સીએ ગાઝિયાબાદના ૭મા વધારાના મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ ની કલમો ૪૦૩, ૪૦૫, ૪૧૫, ૪૧૮, ૪૨૦ અને ૪૨૩ સાથે વાંચવાની કલમો ૧૨૦-બી અને ૩૪ હેઠળ ફોજદારી ફરિયાદ (ફરિયાદ નં. ૩૦/૨૦૦૫) દાખલ કરી હતી. જે.સી.ઈ. કન્સલ્ટન્સીના એકમાત્ર માલિક શૈખ અદ્યાઉદ્દીન પાકીર મૈદ્દીન દ્વારા દાખલ કરાયેલ ફરિયાદમાં, સેમસંગ, દુબઈને આરોપી નં. ૧ (અહીંના અપીલકર્તા ૫) તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યું હતું; બ્યુંગ વૂ લી, મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, સેમસંગ, દુબઈને આરોપી નં. ૨ (અહીંના અપીલકર્તા ૩) તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા; લી કુન હી, પ્રેસિડેન્ટ, સેમસંગ કોર્પોરેશનને આરોપી નં. ૩ (અહીંના અપીલકર્તા ૧) તરીકે

પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા; યોન જંગ યુંગ, વાઈસ-પ્રેસિડેન્ટ અને મુખ્ય કાર્યકારી અધિકારી, સેમસંગ કોર્પોરેશનને આરોપી નં. ૪ (અહીંના અપીલકર્તા ૨) તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા; ડોંગ ક્વોન બ્યોન, ભૂતપૂર્વ મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, સેમસંગ, દુબઈને આરોપી નં. ૫ (અહીંના અપીલકર્તા ૪) તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા; એસ.સી. બૈંક, ભૂતપૂર્વ નાણાકીય સલાહકાર, સેમસંગ, દુબઈને આરોપી નં. ૬ તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા; સ્કાય ઇમ્પેક્સ લિ.ને આરોપી નં. ૭ તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યું હતું; અને સ્કાય ઇમ્પેક્સ લિ.ના ચેરમેનને આરોપી નં. ૮ તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા।

XX XX XX

૨૧. ઉપરોક્ત મુખ્ય દલીલને સમર્થન આપવા માટે એ બાબત પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે અપીલકર્તા ૧ થી ૪ બધા જ વિદેશી નાગરિકો છે, જ્યારે અપીલકર્તા ૫ દુબઈમાં નિગમિત એક વિદેશી કંપની છે. અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે અપીલકર્તા ૧ સેમસંગ, દક્ષિણ કોરિયાના ચેરમેન અને ડિરેક્ટર હતા. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે તેમનો સેમસંગ, દુબઈ સાથે કોઈ લેવાદેવા રહ્યો નથી. અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે તેઓ દક્ષિણ કોરિયામાં રહે છે. અમને વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અપીલકર્તા ૨ સેમસંગ, દક્ષિણ કોરિયાના ભૂતપૂર્વ વાઈસ-ચેરમેન અને સીઈઓ હતા. તેમનો પણ સેમસંગ, દુબઈ સાથે કોઈ લેવાદેવા રહ્યો નથી. તેઓ પણ દક્ષિણ કોરિયામાં રહે છે.

XX XX XX

૫૪. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે રજૂ કરેલી ચોથી દલીલનો હેતુ આ દર્શાવવાનો હતો કે; પ્રથમ, સમન્સ જારી કરવાના આદેશમાં દર્શાવવામાં આવેલા આરોપો બનેલા નહતા; બીજું, અહીંના અપીલકર્તાઓ એક કંપનીના કાર્યકર્તાઓ હતા, અને તેથી, કંપની પ્રત્યેની પોતાની

જવાબદારીઓના નિર્વહ માટે કથિત રીતે કરવામાં આવેલા કૃત્યોમાંથી ઉપજતા ગુનાઓ માટે તેઓને સ્વયંપ્રેરિત રીતે પરોક્ષ જવાબદાર ઠરાવી શકાય નહિ; અને ત્રીજું, ફરિયાદીએ લગાવેલા આક્ષેપો સાથે અપીલકર્તાઓમાંથી કોઈનો પણ કશી રીતે સંબંધ નહતો (સંબંધિત કંપનીના કાર્યકર્તા તરીકે પણ નહિ).

XX XX XX

૫૭. પરિચ્છેદો ૨૪ થી ૩૦ માં, આ અદાલતે ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. મામલામાં (૨૦૧૧) ૧ એસસીસી ૭૪ વિવાદ સંબંધિત તથ્યો તથા અપીલકર્તાઓ દ્વારા રજૂ કરાયેલ ઊભરી આવેલી કાનૂની તકનીકીતાઓનું અવલોકન કર્યું હતું. પરિચ્છેદો ૩૧ થી ૩૭ માં, આ અદાલતે આરોપીઓના કહેવા પર તેના પ્રતિસાદની નોંધ કરી હતી. ત્યારબાદ, આ અદાલતે ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. મામલામાં પરિચ્છેદ ૩૮ માં નીચે મુજબ અવલોકનો કર્યા હતા: (એસસીસી પૃ. ૮૯) "૩૮. અમે શિષ્ટ પરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો વિચાર કર્યો છે. રજૂઆતોનું સાધારણ અવલોકન જ આ વાત પૂરતી રીતે દર્શાવવા માટે પૂરતું રહેશે કે પક્ષકારોમાંથી કોઈપણ એકના હિતમાં આને 'ખુણું અને નિર્વિવાદ' પ્રકારનો મામલો કહી શકાય તેમ નથી. બંને તરફ ઘણું કહેવા જેવું છે. બંને પક્ષોએ રજૂ કરેલું સમગ્ર દૃશ્ય 'જો' અને 'પરંતુ' જેવી શરતો દ્વારા મર્યાદિત છે. માત્ર ૧૯૯૨ ના પીપીએમનું વાંચન પૂરતું નથી જેથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે સંભવિત રોકાણકારોને સમગ્ર માહિતી આપવામાં આવી હતી. તેવી જ રીતે, માત્ર એટલા કારણો કે પીપીએમમાં આપવામાં આવેલી માહિતીમાં કેટલાક ખાડા રહેલા હોઈ શકે, એ પરથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં કે પ્રતિવાદીઓએ જાણતા હોતાં ખોટી રજૂઆતો કરી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ માત્ર પ્રક્રિયા જારી કરી હતી તે તબક્કે, કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતે ફોજદારી પ્રક્રિયા

સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય હતો કે નહીં, તે આપણે તપાસવાનું છે."

XX XX XX

૫૯. આ અદાલતે આ વિષય અંગે આપેલ વિવિધ ચુકાદાઓનો વિચાર કરતી વખતે એમ.એન. ઓઝા વિ. આલોક કુમાર શ્રીવાસ્તવ (૨૦૦૯) ૯ એસીસી ૬૮૨ માં આવેલા નિર્ણયનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. એમ.એન. ઓઝા પ્રકરણમાં, ભજનલાલ પ્રકરણ ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૧) એસીસી ૩૩૫ માં જેમ અભિપ્રાયો નોંધાયા હતા, તેવા જ અભિપ્રાયો નીચેના શબ્દોમાં નોંધવામાં આવ્યા હતા: (એમ.એન. ઓઝા પ્રકરણ, એસીસી પૃષ્ઠ ૬૮૬-૮૮, અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૭-૩૦)

૨૫. જો વિદ્વાન એસ.ડી.જે.એમ.એ હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ તેમજ ઘટનાઓના ક્રમ પર અને સાથે જ ફરિયાદીએ પોતે જ ફરિયાદ સાથે દાખલ કરેલા દસ્તાવેજો પર મનન કર્યું હોત, તો નિશ્ચિતપણે તેઓ ફરિયાદ ફગાવી દીધી હોત. તેઓએ સમજ્યું હોત કે આ ફરિયાદ એ જ વ્યવહાર અંગે બેન્ક દ્વારા ફરિયાદી અને અન્ય લોકો વિરુદ્ધ નોંધાવવામાં આવેલી એફ.આઈ.આર.ના માત્ર પ્રત્યુત્તરરૂપે કરવામાં આવેલ પ્રહાર સમાન હતી.

XX XX XX

૨૭. હાલનો મામલો માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા મનનો વિનિયોગ ન થવાનો એક ઉત્તમ દષ્ટાંત છે. માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજોની તો વાત જ છોડો, ફરિયાદની સામગ્રીનું પણ પરીક્ષણ કર્યું નહોતું. અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવતા પહેલાં પ્રાથમિક પુરાવાના નોંધણી સમયે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ ખરેખર એક મૌન દર્શક બની રહ્યા હતા.

XX XX XX

૨૮. વડી અદાલતે અપીલકર્તાઓ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલી અરજીનું નિરાકરણ કરતી વખતે, તેના વિચાર માટે તેના સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલ મૂળભૂત તથ્યો તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યા વિના, સ્પષ્ટ ભૂલ કરી હતી.

૨૯. આ સત્ય છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલત આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતા અંગે તપાસ કરી શકતી નથી અને નોંધ પર ઉપલબ્ધ હોય તેવા પુરાવાની, જો કોઈ હોય, મૂલવણી કરી શકતી નથી. સામાન્ય રીતે, પ્રારંભિક તબક્કે અથવા જ્યારે તપાસ/પૂછપરછ બાકી હોય ત્યારે વડી અદાલત ફોજદારી કાર્યવાહીમાં હસ્તક્ષેપ કરતી નથી.

૩૦. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અધિકારિતા ઉપયોગમાં લેતા વડી અદાલત દ્વારા હસ્તક્ષેપ માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે એવા હસ્તક્ષેપ માટેનો સ્પષ્ટ કેસ સ્થાપિત થતો હોય. વડી અદાલત દ્વારા પ્રારંભિક તબક્કે પણ વારંવાર અને અનાવશ્યક હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવે તો તે ફોજદારી મામલાની તપાસની પ્રગતિમાં અવરોધ ઊભો કરી શકે છે, જે જાહેર હિતમાં ન પણ હોય. પરંતુ સાથે સાથે, જ્યાં ન્યાયના હિતમાં આવું કરવું આવશ્યક હોય ત્યાં, વડી અદાલત પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરી શકતી નથી, જો એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો એટલા વિસ્મયજનક અને સ્વભાવતઃ અતિઅસંભવિત હોય કે જેના આધારે કોઈ નિષ્પક્ષ વિચારવાળો અને સમ્યક જાણકારી ધરાવતો નિરીક્ષક કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતા આધારના અસ્તિત્વ અંગે ક્યારેય ન્યાયસંગત અને યોગ્ય નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે નહીં. આવા કિસ્સાઓમાં અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર પણ અન્યાયમાં સમાન રીતે પરિણામકારક બની શકે છે, ખાસ કરીને તેવા કિસ્સાઓમાં જ્યાં ફરિયાદી ફરિયાદમાં આરોપી

તરીકે દર્શાવવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ પર દબાણ લાવવા અને તેમને હેરાન કરવા માટે ફોજદારી કાયદાને ગતિમાં મૂકે છે."

૬૩. હાલની સ્થિતિએ અમે સંતોષ માનીએ છીએ કે ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ કૃત્યરૂપ અવગણનાઓ અને કૃત્યરૂપ કૃત્યોના તથ્યાત્મક પાયા/પૃષ્ઠભૂમિ નિશ્ચિત અને સ્પષ્ટ છે. અમે એ બાબતે પણ સંતોષ માનીએ છીએ કે ફરિયાદીએ મૂકેલ આક્ષેપોમાં તે તમામ મૂળભૂત તથ્યોનો સંપૂર્ણ સમાવેશ થાય છે, જેનાથી દિ. ૧૨-૧-૨૦૦૫ના વિવાદિત સમન્સ જારી કરવાનો આદેશ જે ગુનાઓ હેઠળ પસાર કરવામાં આવ્યો છે, તે ગુનાઓ રચાય છે. વર્તમાન વિવાદ ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. કેસમાં ઉદ્દેખિત કોઈપણ ખામીથી પીડિત નથી. તેથી, અમે અપીલકર્તાઓને આ છૂટ રાખીએ છીએ કે તેઓ કાનૂની મુદ્દાઓ, જેમ તેઓએ અમારી સમક્ષ રજૂ કર્યા હતા, તેમ નીચલી અદાલત સમક્ષ રજૂ કરી શકે. પ્રતિસ્પર્ધી પક્ષકારોએ પોતાનો પુરાવો રજૂ કર્યા પછી, નીચલી અદાલત ઉપરોક્ત અથવા અનુગામી રીતે અહીં વિવાદના ગુણદોષ અંગે કરવામાં આવેલી કોઈપણ નોંધથી પ્રભાવિત થયા વિના, કાયદા અનુસાર તે અંગે પોતાનું નિષ્કર્ષ નોંધશે.

XX XX XX

૭૧. પ્રતિવાદીઓના વિદ્વાન વકીલની એવી પણ દલીલ હતી કે, વર્તમાન કેસમાં, નાગરિક જવાબદારી ફરિયાદી જે.સી.ઈ. કન્સલ્ટન્સી દ્વારા પુરવઠો કરાયેલા માલ/ઉત્પાદનના બદલે, તે માલ/ઉત્પાદનના અંતિમ ખરીદદાર (સેમસંગ, દુબઈ) સામે ઊભી કરવામાં આવી હતી, જે તા. ૧-૧૨-૨૦૦૧ના કરાર હેઠળ ખરીદદારોને હસ્તાંતરિત થઈ ગઈ હતી. તદનુસાર, નાગરિક જવાબદારી માત્ર સેમસંગ, દુબઈ સામે જ ઊભી કરવામાં આવી હતી. જોકે, જ્યાં સુધી ફોજદારી જવાબદારીનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી સેમસંગ, દુબઈ, સેમસંગ, દક્ષિણ કોરિયાની અનુસંગી કંપનીઓમાંની એક હોવાને કારણે, તે કથિત રીતે સેમસંગ, દક્ષિણ કોરિયા દ્વારા કરવામાં

આવતા સર્વસામાન્ય નિયંત્રણ હેઠળ હતી. ફરિયાદીના કહેવા મુજબ, તા. ૧-૧૨-૨૦૦૧ના કરાર હેઠળ પુરવઠો કરાયેલા માલ માટેના પરસ્પર નાણાકીય પ્રતિફળના હસ્તાંતરણનો ઇનકાર કરવા બાબતે સેમસંગ, દુબઈ દ્વારા લેવામાં આવેલા અંતિમ નિર્ણયમાં સેમસંગ, દક્ષિણ કોરિયાની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા હતી. પ્રતિવાદીઓના જણાવ્યા અનુસાર, આ જ બાબત જે.સી.ઈ. કન્સલ્ટન્સીનો ફોજદારી ફરિયાદમાં, તેમજ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૦ હેઠળ ગાઝિયાબાદના ૭મા વધારાના મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ નોંધાયેલ સમન્સ-પૂર્વ પુરાવામાં પણ સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત અભિગમ રહ્યો છે.

૭૨. જે.સી.ઈ. કન્સલ્ટન્સી દ્વારા કરવામાં આવેલા આ આક્ષેપોને સમન્સ જારી કરનાર અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજોનો આધાર પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપરોક્ત હકીકતી સ્થિતિને સ્કાય ઇમ્પેક્સ લિ. દ્વારા પણ આ અદાલત સમક્ષ સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે. પ્રતિવાદીઓના વિદ્વાન વકીલના કહેવા મુજબ, સમાન સ્વરૂપની કાર્યવાહીની શ્રેણીમાં આ અદાલત સમક્ષ રહેલ અપીલકર્તાઓની દોષિતતા, હાલના કેસના રેકૉર્ડ પર સ્કાય ઇમ્પેક્સ લિ. દ્વારા મૂકવામાં આવેલા દસ્તાવેજોમાંથી પણ સ્પષ્ટપણે બહાર આવે છે. તેથી એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે, અપીલકર્તાની તરફેણી આગળ ધરાવવામાં આવેલ તમામ દલીલોનો પ્રતિવાદીઓએ સ્વયં ખંડન કરી દીધો છે, અલબત્ત તેવા પુરાવાના આધિન કે જે પ્રતિસ્પર્ધી પક્ષોને નીચલી અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવાની છૂટ રહેશે.

XX XX XX

૭૪. હાલમાં અમારી સમક્ષ વિરોધી પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલ હકીકતી સ્થિતિના આધારે અપીલકર્તાઓની દોષિતતા અંગે અમે ઊંડાણપૂર્વક વિચારણા કરીએ તે યોગ્ય નહીં ગણાય. દોષિતતા (જો હોય તો) તો માત્ર ત્યારે જ બહાર આવશે જ્યારે વિરોધી પક્ષકારો નીચલી અદાલત સમક્ષ

પુરાવા રજૂ કરશે. હાલમાં જે એકમાત્ર નિષ્કર્ષ કાઢવાનો રહે છે તે એવો છે કે અપીલકર્તાઓની તરફેણી રજૂ કરવામાં આવેલ અંતિમ દલીલના આધારે પણ આ તબક્કે સમન્સ જારી કરવાનો આદેશ રદ કરવો શક્ય નથી. ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં લેતા, અપીલકર્તાઓને, જો તેઓને તેમ યોગ્ય સલાહ આપવામાં આવે, તો નીચલી અદાલત સમક્ષ તેમની આપત્તિઓ ઉઠાવવાની છૂટ રાખવામાં આવે છે. નીચલી અદાલત, જે તે રીતે કરવાનું છે તે મુજબ, વિરોધી પક્ષકારોને તેમના-તેમના અભિપ્રાયોનું સમર્થન કરવા પુરાવા રજૂ કરવાની પરવાનગી આપ્યા બાદ, કાયદા અનુસાર તે જ બાબતોનું નિર્ધારણ કરશે."

૨૫. તેમણે પોતાની દલીલનું સમાપન આ પુનરોચ્ચાર સાથે કર્યું કે જ્યારે આ એવો મામલો હતો જેમાં પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવો નોંધપોથી પર પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ હતો, ત્યારે નીચલી અદાલત અપીલકર્તાઓને હાજર થવા સમન્સ પાઠવવામાં યોગ્ય હતી અને હકીકતમાં, કેશવ મહિન્દ્રા વિ. સ્ટેટ ઓફ એમ.પી., ૧૯૯૬ ૬ એસ.સી.સી. ૧૨૯ માં આવેલ ચુકાદો આક્ષેપિત આદેશને સંપૂર્ણ સમર્થન આપતો હતો. બીજી તરફ, ઈરિડિયમ ઈન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. (ઉપરોક્ત) માં આપેલો નિર્ણય આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડતો નહોતો.

૨૬. હસ્તક્ષેપકર્તા તરફથી હાજર રહેલા શ્રી પ્રશાંત ભૂષણે દસ્તાવેજ નોંધોમાંથી અપીલકર્તા શ્રી સુનીલ ભારતી મિતલની ભૂમિકા, ખાસ કરીને ફાઇલ નોંધના તે અંશને ઉજાગર કર્યો, જેમાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત પોલીસ અધિક્ષકના મતોનો સમાવેશ થતો હતો. તેથી તેમણે રજૂ કર્યું કે આ તેમના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતી સામગ્રી બને છે અને કારણ કે તે માત્ર સમન્સનો આદેશ હતો, અપીલકર્તાઓને નીચલી અદાલત સમક્ષ મુક્તિ માટે અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા હતી. વકીલ શ્રી સુનીલ મલ્હોત્રાની રજૂઆતો પણ આ જ દિશામાં હતી.

અપીલકર્તાઓની દલીલો : અપીલકર્તાઓનો પુનર્જવાબ

૨૭. શ્રી ફાલી નરીમને પ્રતિઉત્તરમાં શ્રી સલ્વે દ્વારા કરવામાં આવેલી દલીલોની જ દિશામાં દલીલ કરી હતી, અને તે પ્રક્રિયામાં તેમણે તે દલીલોને સ્પષ્ટ અને સુબોધ રીતે વિસ્તૃત કરી હતી. તેમણે ભારપૂર્વક રજૂ કર્યું કે પ્રતિનિધિક ફોજદારી જવાબદારી અંગે કાનૂનમાં સ્થિતિ એવી છે કે, જ્યાં સુધી કંઈક આક્ષેપિત ન કરવામાં આવ્યું હોય અથવા ફોજદારી પ્રતિનિધિક જવાબદારી સર્જતી કોઈ વિશિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈ ન હોય, ત્યાં સુધી ફોજદારી કાનૂનમાં આવી પ્રતિનિધિક જવાબદારી માન્ય નથી. તેમણે દર્શાવ્યું કે પડકારાયેલ આદેશના પરિચ્છેદ જ માં માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશે હકીકતોની ચર્ચા કરી નહોતી, પરંતુ કાનૂની આવરણનો આશ્રય લઈને એવું કર્યું હતું; તેમ છતાં, તેમણે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ ખોટા અને અસ્તિત્વમાં જ ન હોય એવા કાનૂની સિદ્ધાંતનો અમલ કરીને ભૂલ કરી હતી.

અમારું વિષયવસ્તુનું વિશ્લેષણ

૨૮. અમારાં સમક્ષ કરવામાં આવેલી બધી રજૂઆતો પર અમે ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કર્યો છે અને આ બાબતના મહત્ત્વ વિષે પણ અમે સંપૂર્ણ રીતે સજાગ છીએ. પ્રારંભે, અમે દર્શાવવું ઇચ્છીએ છીએ કે આરોપોના સ્વરૂપ અંગે વિગતવાર રજૂઆતો કરવામાં આવી હતી અને તે પ્રક્રિયામાં અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે આ કહીને બાબતને તુરંત ગણાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે જે નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું તે માત્ર સરકારનો નીતિગત નિર્ણય હતો, જેમાં વધારાના સ્પેક્ટ્રમનું ફાળવણી ૧% વધારાના એ.જી.આર. વસૂલ કરીને કરવાનું હતું, એટલે કે ૪% થી ૫% સુધી; તેનો લાભ એમ.ટી.ઘન.ઘન. અને બી.એસ.એન.ઘન. જેવી જાહેર ક્ષેત્રની કંપનીઓ સહિત બધી સેલ્યુલર ઓપરેટિંગ કંપનીઓને આપવામાં આવ્યો હતો અને તેથી તેની પાછળ ગુનાહિત મનસૂબો હોઈ શકે નહીં. શ્રી સાલ્વે તેમજ શ્રી નરીમને સી.બી.આઈ. દ્વારા દાખલ કરાયેલા પ્રતિસોગંદનામાના વિવિધ ભાગો દર્શાવવામાં વિશેષ પ્રયત્ન કર્યો, જેથી બતાવી શકાય કે યોગ્ય

વિચારવિમર્શ બાદ અપીલકર્તાને બહાર રાખવામાં આવ્યો હતો અને તેને આરોપી બનાવવામાં આવ્યો નહોતો, અને દલીલ કરવામાં આવી કે આ સી.બી.આઈ. દ્વારા થયેલો ભૂલભર્યો છૂટછાટનો કિસ્સો નહોતો. આ બાબત પણ વિસ્તૃત રીતે દલીલ કરવામાં આવી કે આક્ષેપો સરકાર દ્વારા ૪% એ.જી.આર. વસૂલ કરવાની નીતિગત નિર્ણયની પરિસીમામાં આવતાં હતાં, જ્યારે બહુ પછી ૨૦૧૦માં, ટી.આર.આઈ. દ્વારા આદેશો પસાર થતાં સમજાયું કે તે ૫% એ.જી.આર. હોવું જોઈતું હતું. તેમના મુજબ, તે માત્ર સદભાવપૂર્વક લેવાયેલો નીતિગત નિર્ણય હતો, જે તેમાં ગુનાહિત આશયના અભાવે ફોજદારી કાર્યવાહીનો વિષય બની શકે તેમ નહોતો. વધુમાં, જ્યારે તે નિર્ણયનો લાભ માત્ર અપીલકર્તાની કંપની, એટલે કે એમ/એસ ભારતી સેલ્યુલર લિમિટેડ સુધી મર્યાદિત નહોતો, પરંતુ એમ.ટી.નન.નલ. અને બી.એસ.એન.નલ. જેવી જાહેર ક્ષેત્રની ટેલિકોમ કંપનીઓ સહિત અન્ય સૌને પણ આપવામાં આવ્યો હતો. તેથી આવા નિર્ણયની પાછળ ગુનાહિત મનસૂબો હોઈ શકે નહીં. બીજી બાજુ તરફથી હાજર રહેલા શ્રી કે.કે. વેણુગોપાલ અને અન્યોએ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલની ઉપરોક્ત રજૂઆત સંપૂર્ણપણે ખોટી અને નોંધપોથીના વિરુદ્ધ હતી. તેમણે એવો દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે જાહેર ખજાનાના ભોગે આરોપી કંપનીઓને લાભ પહોંચાડવાના એકમાત્ર હેતુથી આ ઉચ્ચ સ્તરની સાંઠગાંઠ હતી અને તે હેતુસર તેમની વચ્ચે ગુનાહિત કાવતરું રચવામાં આવ્યું હતું. તેમ છતાં, અમે આ તબક્કે જ સ્પષ્ટ કરી દઈએ છીએ કે રજૂઆતનો આ ભાગ હાલની અપીલોની વ્યાપ્તિથી બહાર છે, કારણ કે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલોના પોતાના કહેવા મુજબ પણ ઉપરોક્ત બાબત અહીં અપીલકર્તાઓને સંડોવતા આદેશનો આધાર બનાવવામાં આવી નથી. જ્યાં સુધી સી.બી.આઈ. દ્વારા આરોપપત્રમાં આરોપી બનાવવામાં આવેલા ચાર વ્યક્તિઓનો પ્રશ્ન છે, તેઓ સ્વીકાર્ય રીતે અમારાં સમક્ષ નથી, કારણ કે તેમને સમન્સ જારી કરવાનો આદેશ પડકારવામાં આવ્યો નથી. તેથી, આ પ્રશ્નમાં પ્રવેશ કરવાની અમને જરૂર

જણાતી નથી; અને આ સ્થિતિ અમારાં સમક્ષ હાજર રહેલા તમામ વકીલો દ્વારા પણ સ્વીકારવામાં આવી હતી.

૨૯. અમારી સમક્ષ રહેલા વિવાદનો મુખ્ય આધાર એ છે કે પડકારાયેલ આદેશનો તે ભાગ, જેના દ્વારા આરોપપત્રમાં નામ ન દર્શાવાયેલા બે અપીલકર્તાઓને તેમાં દર્શાવેલ કારણોસર વિશેષ ન્યાયાધીશે સમન્સ પાઠવ્યા છે, તેની માન્યતા શું છે.

(૧) આક્ષેપિત આદેશનું વિચ્છેદન:

૩૦. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે કાનૂની સ્થિતિ અંગે કોઈ ઇનકાર થઈ શકે તેમ નથી કે ભલે કોઈ વ્યક્તિનું નામ આરોપપત્રમાં આરોપી તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોય, તેમ છતાં જો નીચલી અદાલતને એવું જણાય કે આરોપપત્ર અને આરોપપત્ર સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો/સામગ્રી એવી પૂરતી પ્રથમદ્રષ્ટિએ સામગ્રી દર્શાવે છે કે જેના આધારે આવી અનામિત વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ ધપાવી શકાય, તો નીચલી અદાલત પાસે એવી અનામિત વ્યક્તિને પણ સમન્સ જારી કરવાની પૂરતી સત્તાઓ છે. કિશુન સિંહ (ઉપરોક્ત) અને ધર્મ પાલ (ઉપરોક્ત) આ મુદ્દા અંગેના સીધા નિર્ણયો છે. જોકે, હાલના કેસમાં પ્રશ્ન એવો નથી કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે નીચલી અદાલતમાં દાખલ કરાયેલ પૂરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે કે નહીં. આવી સામગ્રી છે કે નથી તે પડકારાયેલ આદેશ પરથી પ્રતિબિંબિત થતું નથી, કારણ કે આ મુદ્દાની તપાસ જ કરવામાં આવી નથી. માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશે આદેશમાં એવું જણાવ્યું નથી કે સંબંધિત દસ્તાવેજો, જેમાં સાક્ષીઓના નિવેદનોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેનું પરીક્ષણ કર્યા બાદ તેઓ આ બાબતે સંતુષ્ટ છે કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે નોંધ પર પૂરતી ગુનાસૂચક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે. પડકારાયેલ આદેશનું, જે પહેલેથી જ શબ્દશઃ ઉદ્ઘટ કરવામાં આવ્યો છે, વાચન કરતાં અત્યંત સ્પષ્ટ થાય

છે કે આદેશના પરિચ્છેદ ૨ માં માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ આરોપપત્રમાં આરોપી બનાવવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ સંબંધિત સરકારી વકીલની રજૂઆતોની ચર્ચા કરે છે. જ્યાં સુધી આરોપપત્રનો પ્રશ્ન છે, તેમાં શ્રી શ્યામલ ઘોષ, જે જાહેર સેવક હતા, તેમનું નામ દર્શાવવામાં આવ્યું છે અને અન્ય ત્રણ આરોપીઓ કોર્પોરેટ સંસ્થાઓ છે. આ પરિચ્છેદમાં માનનીય સરકારી વકીલની એવી રજૂઆત નોંધવામાં આવી છે કે તેમના વિરુદ્ધ નોંધ પર પૂરતી ગુનાસૂચક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે અને કાયદા મુજબ તેમના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવી જોઈએ. તેના તરત પછી પરિચ્છેદ ૩ માં માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ એફ.આઈ.આર., આરોપપત્ર, સાક્ષીઓના નિવેદનો અને દસ્તાવેજો એવા નોંધપત્રોનું અવલોકન કરીને પોતાની સંતુષ્ટિ નોંધે છે અને જણાવે છે કે “આરોપી વ્યક્તિઓ” વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે નોંધ પર પૂરતી ગુનાસૂચક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે તે બાબતે તેઓ સંતુષ્ટ છે. પરિચ્છેદ ૩ સ્પષ્ટપણે પરિચ્છેદ ૨ સાથે સંબંધિત છે. અહીં ઉલ્લેખિત “આરોપી વ્યક્તિઓ” એ તે ચાર વ્યક્તિઓ છે જેમના નામ પરિચ્છેદ ૨ માં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. સ્પષ્ટ છે કે તે તબક્કે અપીલકર્તાઓ આરોપી વ્યક્તિઓ નહોતા, કારણ કે આરોપપત્રમાં તેમનું નામ એમ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. ઉપરોક્ત ચાર આરોપી વ્યક્તિઓ સંબંધે પોતાની સંતુષ્ટિ નોંધ્યા પછી, અન્ય ત્રણ વ્યક્તિઓ (જેમાં બે અપીલકર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે) અંગેની ચર્ચા પરિચ્છેદ ૪ થી શરૂ થાય છે, જ્યાં વિશેષ ન્યાયાધીશ “પણ” એ સ્થાનોનો ઉલ્લેખ કરે છે અને શોધે છે જે આ ત્રણ વ્યક્તિઓ અનુક્રમે ત્રણ કંપનીઓમાં ધરાવે છે/ધરાવતા હતા. પરિચ્છેદ ૪ માં માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ તેમની વિરુદ્ધ સાક્ષીઓના નિવેદનો અથવા દસ્તાવેજો વગેરેમાં કોઈ ગુનાસૂચક સામગ્રીનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. બીજી બાજુ, આ વ્યક્તિઓને સમન્સ જારી કરીને તેમની વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવાના કારણો આ પરિચ્છેદમાં વિશેષરૂપે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે, જે પ્રથમદ્રષ્ટિએ નીચે મુજબ છે:

૧) આ વ્યક્તિઓ સંબંધિત કંપનીઓના કાર્યોના નિયંત્રણમાં હતા/છે.

૨) તેમની નિયંત્રણકારી સ્થિતિને કારણે, તેઓ દરેક કંપનીના માર્ગદર્શક મન અને ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

૩) આ વ્યક્તિઓની માનસિક સ્થિતિ કંપનીઓની માનસિક સ્થિતિ ગણાય છે. તેથી, તેઓને તેમની સંબંધિત કંપનીઓના "અલ્ટર ઇગો" તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે.

૩૧. માત્ર આ આધાર પર જ વિશેષ ન્યાયાધીશે નોંધ્યું છે કે "આ તથ્યપરિસ્થિતિમાં, કંપનીઓના કૃત્યો તેમની ઉપર આરૂઢ કરવાના અને તેમને અનુસૂચિત કરવાના છે".

(૨) લાગુ પડતા મુજબ "અલ્ટર ઇગો" નો સિદ્ધાંત

૩૨. મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા અંગે ઉપરોક્ત પ્રતિપાદનને કાયદાનો આધાર છે કે નહીં. આ પ્રશ્નનો જવાબ મેળવવા માટે, ચાલો દલીલો દરમિયાન ઉદ્દેખ કરવામાં આવેલા નિર્ધારિત ન્યાયપ્રસંગોની સમીક્ષા કરીએ.

૩૩. પ્રથમ જે કેસની ચર્ચા કરવી આવશ્યક છે તે ઈરિડિયમ ઈન્ડિયા (ઉપરોક્ત) છે. આ કેસના તથ્યોની ચર્ચા કરીએ તે પહેલાં, એ દર્શાવવું સંબંધિત રહેશે કે કંપનીને એવી ગુનાખોરી માટે, જેમાં દોષિત મનોદશા જરૂરી હોય, દંડનીય બનાવી શકાય કે નહીં, તે પ્રશ્ન અગાઉ સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એન્ફોર્સમેન્ટ, ૨૦૦૫ જ એસ.સી.સી. ૫૩૦ ના કેસમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય પીઠ સમક્ષ ઉદ્દેખિત થયો હતો. બંધારણીય પીઠે એવું ઠરાવ્યું હતું કે કંપની સામે એવી ગુનાખોરી માટે કાર્યવાહી ચલાવી શકાય છે અને તેને દોષિત ઠરાવી શકાય છે, જેમાં ઓછામાં ઓછી કારાવાસની સજા નિર્ધારિત હોય. ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૮ માં, બંધારણીય પીઠે સ્પષ્ટતા કરી હતી કે, દોષ સાબિત કરવા માટે આવશ્યક એવી દોષિત મનોદશા કોઈ નિગમને

આરોપિત કરી શકાય કે કેમ, તે પ્રશ્ન વિષે પીઠ કોઈ મત વ્યક્ત કરી રહી નથી. પરિચ્છેદ ૮ નીચે મુજબ છે:

૮. માત્ર તેવા ગુનાના કેસમાં, જેમાં દોષી મનોબુદ્ધિ આવશ્યક હોય, ત્યારે જ એવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે કોઈ નિગમને દોષ સાબિત કરવા માટે આવશ્યક એવી દોષી મનોબુદ્ધિ આરોપી શકાય કે નહીં. પરંતુ હાલની આ કાર્યવાહીમાં અમે આ પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત નથી, તેથી તે મુદ્દા અંગે અમે કોઈ મત વ્યક્ત કરતા નથી.

૩૪. ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા (ઉપરોક્ત) માં, ઉપરોક્ત પ્રશ્ન સીધો વિચાર માટે ઉપસ્થિત થયો હતો, અર્થાત્, શું એવી કંપની સામે એવો ગુનો બદલ ફરિયાદ ચલાવી શકાય કે જેમાં દોષિત મનોભાવ આવશ્યક હોય, અને આ મુદ્દા પર અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રચલિત કાનૂનની નોંધ લઈને આ પાસાનો વિગતવાર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. અમારી સુવિધા માટે, અમે અહીં પરિચ્છેદ ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩ અને ૬૪ પુનઃઉત્પાદિત કરીએ છીએ:

"૫૯. ઇંગ્લેન્ડની અદાલતોએ એ ધારણાને દબતાવ્યું કે નકારી કાઢી છે કે કોઈ નિગમિત સંસ્થા એવી ફોજદારી ગુનાખોરી કરી શકતી નથી જે ઇચ્છાપૂર્વક કરાયેલા કૃત્યનું પરિણામ હોય અને જેના માટે મનની ચોક્કસ સ્થિતિ આવશ્યક હોય. ઉપરોક્ત ધારણાને આક્ષેપણ અને આરોપણના સિદ્ધાંત અપનાવીને નકારી કાઢવામાં આવી છે. અન્ય શબ્દોમાં, કંપની/નિગમિત સંસ્થાના "અલ્ટર ઇગો" એટલે કે કંપનીના વ્યવસાયને માર્ગદર્શન આપતી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહનો ફોજદારી આશય તે નિગમિત સંસ્થાને આરોપિત ગણવામાં આવશે.

૬૦. આ તબક્કે ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક પ્રોસિક્યુશન્સ વિ. કેન્ટ એન્ડ સસેક્સ કોન્ટ્રેક્ટર્સ લિ. ૧૯૭૨ એસી ૧૫૩ : (એસી પૃ. ૧૫૬) માં મેક્નોટન, ન્યાયાધીશે કરેલ નિરીક્ષણો નોંધવા યોગ્ય રહેશે:

"એક નિગમિત સંસ્થા એ એવી "વ્યક્તિ" છે, જેને તેની પાસે રહેલી વિવિધ લાક્ષણિકતાઓમાંની એક લાક્ષણિકતા તરીકે જાણવાની અને ઇરાદો રચવાની ક્ષમતા ધરાવતું મન આરોપિત થવું જોઈએ — ખરેખર, આજના તબક્કે તેનો વિરુદ્ધ મત સૂચવવા માટે ઘણું મોડું થઈ ગયું છે. તે માત્ર તેના માનવીય પ્રતિનિધિઓ મારફતે જ જાણ કરી શકે અથવા ઇરાદો રચી શકે, પરંતુ પરિસ્થિતિઓ એવી હોઈ શકે છે કે પ્રતિનિધિનું જ્ઞાન નિગમિત સંસ્થાને આરોપિત કરવું જ પડે. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર વકીલ કહે છે કે, ભલે નિગમિત સંસ્થા પાસે ઇરાદો હોઈ શકે તેવી ક્ષમતા હોય, તે ફોજદારી ઇરાદો ધરાવી શકે તેવી ક્ષમતા ધરાવતી નથી. આ વિશિષ્ટ કેસમાં ઇરાદો છેતરવાનો ઇરાદો હતો. જો, જેમ કે આ કેસમાં, નિગમિત સંસ્થાનો જવાબદાર પ્રતિનિધિ કોઈ દસ્તાવેજને ખોટો હોવાનું જાણતા હોવા છતાં રજૂ કરે અને તેનાથી છેતરપિંડી થાય એવો ઇરાદો ધરાવે, તો, મારી સમજ મુજબ, લોર્ડ વિસ્કાઉન્ટ કાલ્ડેકોટ, એલ.સી.જે., દ્વારા ઉદ્દેખિત સત્તાપ્રમાણો અનુસાર, તેનું જ્ઞાન અને ઇરાદો નિગમિત સંસ્થાને આરોપિત કરવો જ પડશે."

૬૧. આ સિદ્ધાંતને લોર્ડ ડેનિંગ દ્વારા બૉલ્ટન (એચ.એલ.) (એન્ગી.) કો. લિ. વિ. ટી.જે. ગ્રાહમ એન્ડ સન્સ લિ. મામલામાં નીચેના શબ્દોમાં પુનઃઉચ્ચારવામાં આવ્યો છે: (એસી પૃ. ૧૭૨):

કંપનીની ઘણી રીતે માનવ શરીર સાથે સરખામણી કરી શકાય. તેના પાસે મગજ અને નાડીતંત્રનું કેન્દ્ર હોય છે, જે તે શું કરે છે તેનું નિયંત્રણ કરે છે.

તેના પાસે એવા હાથ પાછા હોય છે, જે સાધનો પકડી રાખે છે અને કેન્દ્રમાંથી મળેલા નિર્દેશો અનુસાર કાર્ય કરે છે. કંપનીમાંના કેટલાક વ્યક્તિઓ માત્ર સેવકો અને પ્રતિનિધિઓ હોય છે, જેઓ કામ કરવા માટેના હાથથી વધુ કંઈ નથી અને જેમને મન અથવા ઈચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતાં હોવાનું કહી શકાય નહીં. અન્ય કેટલાક નિર્દેશકો અને વ્યવસ્થાપકો હોય છે, જેઓ કંપનીના દિશાનિર્ધારક મન અને ઈચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને તે શું કરે છે તેનું નિયંત્રણ રાખે છે. આ વ્યવસ્થાપકોની માનસિક સ્થિતિ કંપનીની માનસિક સ્થિતિ જ ગણાય છે અને કાયદો તેને તેવી જ રીતે માને છે. તેથી તમે જોશો કે એવા કેસોમાં, જ્યાં અપકૃત્યમાં જવાબદારી માટે કાયદો વ્યક્તિગત દોષને શરત તરીકે આવશ્યક ગણે છે, ત્યાં વ્યવસ્થાપકનો દોષ કંપનીનો વ્યક્તિગત દોષ ગણાશે. આ વાત લોર્ડ હોલ્ડેનના લેન્નાર્ડ્સ કેરિંગ કો. લિ. વિ. એશિયાટિક પેટ્રોલિયમ કો. લિ. (એ.સી. પૃષ્ઠ ૭૧૩, ૭૧૪) ના ભાષણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. એ જ રીતે ફોજદારી કાયદામાં પણ, એવા કેસોમાં જ્યાં કાયદો ફોજદારી ગુનાની શરત તરીકે દોષિત મન આવશ્યક ગણે છે, ત્યાં નિર્દેશકો અથવા વ્યવસ્થાપકોનું દોષિત મન કંપનીને જ દોષિત બનાવશે."

૬૨. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત ઇંગ્લેન્ડમાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ દ્વારા ટેસ્કો સુપરમાર્કેટ્સ લિ. વિ. નેટ્રાસ કેસમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયથી દઢપણે સ્થાપિત થયો છે. ફોજદારી ગુનાઓ માટે નિગમની જવાબદારીનો સિદ્ધાંત રજૂ કરતાં, લોર્ડ રીડે કાયદા વિષે નીચે મુજબનું નિવેદન કર્યું હતું: (એસી પૃ. ૧૭૦ ઈ-જી)

"કાયદો એક કાનૂની કલ્પના દ્વારા જે વ્યક્તિત્વ કંપનીને અર્પે છે તેની પ્રકૃતિ અંગે વિચારણા કરીને મને શરૂઆત કરવી જ રહી. જીવંત વ્યક્તિ પાસે એવું મન હોય છે કે જેને જ્ઞાન હોઈ શકે, અથવા ઈરાદો હોઈ શકે, અથવા તે બેદરકાર હોઈ શકે, અને તેની પાસે પોતાના ઈરાદાઓ અમલમાં મૂકવા માટે હાથ પાછા હોય છે. કંપની પાસે આમાંથી કશું જ

નથી: તેને જીવંત વ્યક્તિઓ મારફતે જ કાર્ય કરવું પડે છે, જોકે હંમેશા એક જ વ્યક્તિ અથવા એ જ વ્યક્તિ દ્વારા એવું થતું નથી. ત્યારે જે વ્યક્તિ કાર્ય કરે છે તે કંપની માટે બોલતી કે કાર્ય કરતી નથી. તે કંપનીરૂપે જ કાર્ય કરે છે અને તેના કાર્યોને દિશા આપતું તેનું મન કંપનીનું મન જ છે. કંપની પર પરોક્ષ જવાબદારી આવવાની કોઈ જ બાબત નથી. તે નોકર, પ્રતિનિધિ, અભિકર્તા અથવા પ્રતિનિયુક્ત તરીકે કાર્ય કરતો નથી. તે કંપનીનું સાકાર રૂપ છે અથવા એવું કહી શકાય કે તે પોતાના યોગ્ય ક્ષેત્રની અંદર કંપનીના વ્યક્તિત્વ દ્વારા જ સાંભળે છે અને બોલે છે, અને તેનું મન કંપનીનું મન જ છે. જો તે દોષિત મન હોય, તો તે દોષ કંપનીનો દોષ છે. એકવાર હકીકતો નિશ્ચિત થઈ જાય, ત્યારબાદ કોઈ વ્યક્તિ વિશિષ્ટ કૃત્યો કરતી વખતે કંપની તરીકે જોવાની છે કે માત્ર કંપનીના નોકર અથવા અભિકર્તા તરીકે, તે કાયદાનો પ્રશ્ન હોવો જ જોઈએ. તેવા કિસ્સામાં કંપનીની કોઈપણ જવાબદારી માત્ર કાયદેસરની જવાબદારી અથવા પરોક્ષ જવાબદારી જ હોઈ શકે.”

૬૩. ઉપરોક્તમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈ નિગમ વર્ચ્યુઅલ રીતે કોઈપણ વ્યક્તિ જેટલી જ સ્થિતિમાં હોય છે અને સામાન્ય કાયદા તેમજ વૈધાનિક ગુનાઓ માટે, જેમાં દોષી મનસ્થિતિની આવશ્યકતા ધરાવતા ગુનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, દોષિત ઠરી શકે છે. નિગમની ફોજદારી જવાબદારી ત્યારે ઊભી થાય છે જ્યારે તેના કારોબાર સંબંધિત કોઈ ગુનો તેની બાબતો પર નિયંત્રણ ધરાવતા કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા કરવામાં આવે. આવી પરિસ્થિતિમાં, એ નિર્ધારિત કરવું આવશ્યક બને છે કે તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહનું સ્તર અને નિયંત્રણ એટલું ગાઢ છે કે એવું કહી શકાય કે નિગમ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ મારફતે વિચારે છે અને કાર્ય કરે છે. કેનેડામાં આ મુદ્દા અંગેની કાનૂની સ્થિતિ લગભગ સમાન છે. કંપનીના "આલ્ટર

ઈગો" ના સિદ્ધાંતના આધારે નિગમોને દોષી મનસ્થિતિ આરોપિત કરવામાં આવે છે.

૬૪. જ્યાં સુધી ભારતનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ દેશની કાનૂની સ્થિતિ આ અદાલતના બંધારણ પીઠના સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેન્ક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઑફ એનફોર્સમેન્ટ, (૨૦૦૫) ૪ એસસીસી ૫૩૦ ના ચુકાદામાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. આ દેશમાં તેમજ અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં રહેલા સમગ્ર ન્યાયપ્રસંગોના સમૂહનો વિગતવાર વિચાર કર્યા પછી, નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે: (એસસીસી પૃષ્ઠ ૫૪૧, અનુચ્છેદ ૬)

૬. એ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી કે કોઈ કંપનીને ફોજદારી ગુનાઓ માટે ફરિયાદ ચલાવી શકાય છે અને દંડિત પણ કરી શકાય છે. યદ્યપિ અગાઉના કેટલાક ન્યાયનિર્ણયો એવા અર્થના છે કે નિગમો ગુનો કરી શકતા નથી, તથાપિ સર્વસ્વીકાર્ય આધુનિક નિયમ એવો છે કે એવા ગુનાઓને છોડીને, જેઓ અંગે વ્યક્તિગત દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઇરાદો સંકળાયેલો હોવાના કારણે નિગમ તેવા ગુનાઓ કરવા અસમર્થ ગણાય છે, નિગમ સામે આરોપનામું દાખલ કરી શકાય છે અથવા અન્ય ફોજદારી કાર્યવાહી હાથ ધરાઈ શકે છે, ભલે ફોજદારી કૃત્ય તેના પ્રતિનિધિઓ મારફતે કરવામાં આવ્યું હોય.

૩૫. ઉપરોક્તમાંથી પૂરતી સ્પષ્ટતા થાય છે કે જે સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે તેનો અર્થ એવો છે કે કંપનીના "અલ્ટર ઇગો", એટલે કે કંપનીના વ્યવસાયને માર્ગદર્શન આપતા વ્યક્તિઓના અંગત સમૂહનો ગુનાહિત ઇરાદો કંપની/નિગમને આરોપિત કરવામાં આવશે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં પ્રતિપાદિત કાનૂની પ્રસ્તાવ એવો છે કે જો કંપનીના કારોબાર ઉપર નિયંત્રણ ધરાવતી વ્યક્તિ અથવા

વ્યક્તિઓનો સમૂહ ગુનાહિત ઇરાદા સાથે કોઈ ગુનો કરે, તો તેમની ગુનાહિતતા કંપનીને પણ આરોપિત કરી શકાય, કારણ કે તેઓ કંપનીના "અલ્ટર ઇગો" છે.

૩૬. હાલના કેસમાં, તેમ છતાં, આ સિદ્ધાંતનો અમલ એકદમ વિપરીત પરિસ્થિતિમાં કરવામાં આવ્યો છે. અહીં, કંપની આરોપી વ્યક્તિ છે અને વિવાદિત આદેશમાં માનનીય વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટ નોંધ્યું છે કે, કારણ કે અપીલકર્તાઓ દરેક કંપનીના નિયામક મન અને ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, તેથી તેમની માનસિક સ્થિતિ કંપનીની માનસિક સ્થિતિ ગણાય અને, તેથી, આ આધાર પર કંપનીનાં કૃત્યો અપીલકર્તાઓને આભારી ગણવામાં આવ્યા છે અને તેમના ઉપર આરોપિત કરવામાં આવ્યા છે. તેને કાનૂનના યોગ્ય સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારવું મુશ્કેલ છે. નીચે દર્શાવ્યા મુજબ, આ પ્રસ્તાવ એ પરિસ્થિતિઓનું વિગતવાર નિરૂપણ કરતા પરોક્ષ દાવિત્વના સિદ્ધાંતને વિરુદ્ધ જશે, જેમાં કંપનીના નિર્દેશકને જવાબદાર ઠરાવી શકાય.

(૩) તે પરિસ્થિતિઓ, જ્યારે કંપનીના કાર્યોના પ્રભારી ડિરેક્ટર/વ્યક્તિ સામે, કંપની આરોપી વ્યક્તિ હોય ત્યારે, ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી પણ હાથ ધરવામાં આવી શકે:

૩૭. નિઃસંદેહ, એક નિગમિત એકમ એક કૃત્રિમ વ્યક્તિ છે, જે તેના અધિકારીઓ, નિયામકો, મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ચેરમેન વગેરે મારફતે કાર્ય કરે છે. જો આવી કંપની મનોદોષ સંકળાયેલો ગુનો કરે, તો સામાન્ય રીતે તે વ્યક્તિનો આશય અને કૃત્ય જ ગણાશે, જે કંપનીની તરફથી કાર્ય કરતી હોય. જ્યારે ફોજદારી કૃત્ય સાજિશનું હોય, ત્યારે તો આ વધુ પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે. તેમ છતાં, તે જ સમયે, ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો આ મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે કે જ્યાં સુધી કાયદો વિશિષ્ટ રીતે તે અંગે જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી પરોક્ષ જવાબદારી ઉદ્ભવતી નથી.

૩૮. આ રીતે, કોઈ કંપનીની તરફથી ગુનાના આચરણનું કૃત્ય કરનાર વ્યક્તિને, જો તેની સક્રિય ભૂમિકા સાથે ગુનાહિત મનોભાવ અંગે પૂરતા પુરાવા હોય, તો કંપની સાથે તેને પણ આરોપી બનાવી શકાય છે. બીજી પરિસ્થિતિ, જેમાં તેને સંકળાયેલ ગણાવી શકાય, તેવા કેસોમાં ઊભી થાય છે જ્યાં વૈધાનિક વ્યવસ્થા પોતે જ પ્રતિનિધિક દાયિત્વના સિદ્ધાંતને આકર્ષે છે, અને તે માટે ખાસ એવી જોગવાઈનો સમાવેશ કરે છે.

૩૯. જ્યારે કંપની અપરાધી હોય છે, ત્યારે આ અસર માટેની કોઈ કાયદેસરની જોગવાઈના અભાવે, નિયામકોની પરોક્ષ જવાબદારી આપોઆપ આરોપિત કરી શકાતી નથી. તેનું એક ઉદાહરણ નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૪૧ છે. અનીતા હાડા (ઉપરોક્ત) માં, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે જો કંપનીનો વ્યવસાય માર્ગદર્શિત કરનાર વ્યક્તિઓના સમૂહમાં ફોજદારી મનશા હોય, તો તે કોર્પોરેટ સંસ્થાને આરોપિત થશે અને આ પૃષ્ઠભૂમિમાં જ નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૪૧ ને સમજવાની રહે છે. તેથી, આવી સ્થિતિ કાયદેસરની મનોવ્યાસિને કારણે છે, જે તેને એક ધારિત કાનૂની કલ્પના બનાવે છે. અહીં પણ, "અલ્ટર ઇગો" નો સિદ્ધાંત માત્ર એક જ દિશામાં લાગુ પડ્યો હતો, એટલે કે જ્યાં વ્યવસાયનું માર્ગદર્શન આપનાર વ્યક્તિઓના સમૂહમાં ફોજદારી મનશા હતી, ત્યાં તે કોર્પોરેટ સંસ્થાને આરોપિત કરવાની, અને તેની વિરુદ્ધ નહીં. અન્યથા, નિયામક અથવા કંપનીના નિયંત્રણ અને સંચાલનમાં હોવાનું આક્ષેપિત કોઈપણ અન્ય વ્યક્તિ સામે, એવો કોઈ નિશ્ચિત કૃત્ય આરોપિત કરવું આવશ્યક છે કે એવી વ્યક્તિ કંપની દ્વારા અથવા કંપનીની તરફથી કરાયેલા કૃત્યો માટે જવાબદાર હતી. આ જ સિદ્ધાંતનું વિસ્તૃત પ્રતિપાદન અન્ય વિવિધ ચુકાદાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે. અમે મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી ડિસ્ટ્રિબ્યુશન કો. લિ. (ઉપરોક્ત) અને એસ.કે. અલાધ (ઉપરોક્ત) નો પહેલેથી જ નોંધ લીધો છે. આ સિદ્ધાંતને પુનરોચ્ચાર કરતા કેટલાક અન્ય ચુકાદાઓ નીચે મુજબ છે:

૧. જેઠસુર સુરંગભાઈ વિ. ગુજરાત રાજ્ય, [૧૨-૧૯૮૪ સપ્લી. એસ.સી.સી. ૨૦૭]

"૯. યથોચિત આદર સાથે, વડી અદાલતે જાણે જે બાબત અવગણી છે તે એ છે કે, આ જેવા કેસમાં, જેમાં સંઘની મિલકતોમાં ગંભીર ગેરવહીવટ કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં સુધી કે ફરિયાદ પક્ષ એ સાબિત ન કરે કે તમામ આરોપીઓ વચ્ચે ઘનિષ્ઠ એકતા અને મળતાવળ હતી, જે ષડયંત્રના વિષયવસ્તુરૂપ હતી, ત્યાં સુધી ઢ્રિગુણ આરોપો, ખાસ કરીને અપીલકર્તા (એ-૧) વિરુદ્ધ, સાબિત કરવું મુશ્કેલ બનતું. ષડયંત્રનો આરોપ નિષ્ફળ ગયેલ હોવાથી, અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષની વાર્તાનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ અને અભિન્ન ભાગ લુપ્ત થઈ જાય છે. વડી અદાલતે તેને દોષિત ઠેરવવા માટે જે એકમાત્ર આધાર લીધો છે તે એવો છે કે, તે મેનેજિંગ કમિટીના ચેરમેન હોવાથી, અન્ય આરોપીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલ કોઈપણ આદેશ અથવા કરવામાં આવેલ ગેરઉપયોગ માટે તેને પરોક્ષ રીતે જવાબદાર માનવો જોઈએ. તેમ છતાં, વડી અદાલતે પરોક્ષ જવાબદારીની સંકલ્પનાનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, પરંતુ વડી અદાલતના નિષ્કર્ષો દર્શાવે છે કે અપીલકર્તાને દોષિત ઠેરવવા માટે વડી અદાલતના મનમાં આ જ કેન્દ્રીય વિચાર હતો. આવા ગંભીર સ્વરૂપના ફોજદારી કેસમાં દોષિત મનોદશાને બાકાત રાખી શકાય નહીં અને એકવાર ષડયંત્રનો આરોપ નિષ્ફળ ગયો પછી, ફરિયાદ પક્ષ પર એ ભાર હતો કે તે હકારાત્મક રીતે સાબિત કરે કે અપીલકર્તા વસ્તુ નં. ૨, ૩ અને ૪ સંબંધિત કૃત્યો અથવા ચુકોથી સીધો અને વ્યક્તિગત રીતે સંકળાયેલ હતો. શ્રી ફડકે દ્વારા આ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે આવો કોઈ સીધો પુરાવો ઉપલબ્ધ નથી અને તેમણે દલીલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે, અપીલકર્તા સંઘનો ચેરમેન હતો અને કાગળો પર હસ્તાક્ષર કરતો તથા વિવિધ ટેન્ડરોને મંજૂરી આપતો હતો, તેથી માત્ર નિયમિત પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે પણ તેને કાળજી અને

સાવચેતીથી વર્તવું જોઈએ હતું અને તેની બેદરકારી એ ગુનો કરવા તેના ઇરાદાનો સકારાત્મક પુરાવો ગણાવી જોઈએ. જોકે, કાયદા અંગેના આ કાંઈક અતિ વ્યાપક નિવેદન સાથે અમે સહમત થઈ શકતા નથી. ષડયંત્રના આરોપના અભાવે, માત્ર આ હકીકત કે અપીલકર્તા કમિટીના ચેરમેન હતા, એટલાથી તેને વસ્તુ નં. ૨ થી ૪ માટે પરોક્ષ અર્થમાં ફોજદારી રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં. ખાતરની ખરીદી મંજૂર કરવા સિવાય, જે પેઢીઓ પાસેથી ખાતર ખરીદવામાં આવ્યું હતું તે અસ્તિત્વમાં જ નહોતાં, તે બાબત તેની જાણમાં હતી એવું દર્શાવતો કોઈ સીધો કે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવો નથી. બાકી બે વસ્તુઓ અંગે પણ સ્થિતિ આવ જ છે. હકીકતમાં, જો ચેરમેનને જવાબદાર બનાવવાનો હોય, તો કમિટીના બધા સભ્યો, અર્થાત્ તહસીલદાર અને અન્ય નિયુક્ત સભ્યો, સમાન રીતે જવાબદાર ઠેર, કારણ કે તેઓ સૌ કમિટીની બેઠકોની વિચારણા-વિમર્શમાં ભાગ લેતા હતા; એવો નિષ્કર્ષ તો ફરિયાદ પક્ષે સૂચવ્યો પણ નથી. સંઘના ચેરમેન તરીકે અપીલકર્તાને વિવિધ પ્રકારના ઘણા મુદ્દાઓ સંભાળવાના હતા અને કોઈ ફોજદારી વિશ્વાસભંગ થયો છે કે કેમ તે શોધવા માટે દરેક નાની બાબતનું વિશ્લેષણ કરી તેની વિગતમાં જવું, માનવસહજ રીતે તેના માટે સંભવ નહોતું. વાસ્તવમાં, સમગ્ર બનાવનો મુખ્ય પાત્ર જાણે એ-૩ જ હતો, જેણે એવી રીતે આખી બાબત ગોઠવી હતી કે પોતાનો દોષ ઢાંકી શકે અને અપીલકર્તાને આગળ ધપાવી શકે. પરંતુ માત્ર એટલાથી જ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ તે નિશ્ચિત પુરાવો બની શકતું નથી. એવું દર્શાવતું કશું જ નથી કે એ-૩ એ ગેરકાયદેસર ખાતર ખરીદી અંગે અથવા પાંચ તેલ એન્જિનો ગાયબ હોવાની બાબત અંગે, જે ઘણાં બાદ ઓડિટ દરમિયાન પ્રકાશમાં આવી હતી, અપીલકર્તાને સીધા કે આડકતરી રીતે જાણ કરી હતી. ઇરાદો સાબિત કરવો તો દૂર રહ્યો, ફરિયાદ પક્ષ એ પણ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયો છે કે વસ્તુ નં. ૨ થી ૪ ની ગેરવહીવટ અંગે અપીલકર્તાને કોઈ જાણ હતી. હકીકતમાં, જ્યાં સુધી વસ્તુ નં. ૩ નો સંબંધ

છે, ત્યાં સુધી શ્રી ફડકે એ પણ સ્વીકાર્યું કે અપીલકર્તાને જોડે તેવો કોઈ સીધો પુરાવો નથી.

૨ શ્યામ સુંદર વિ. હરિયાણા રાજ્ય, [૧૩-૧૯૮૯ ૪ એસ.સી.સી. ૬૩૦]

૯. પરંતુ અમે દંડાત્મક જોગવાઈ હેઠળની ફોજદારી જવાબદારી સાથે સંબંધિત છીએ, નાગરિક જવાબદારી સાથે નહીં. પ્રથમ તો, દંડાત્મક જોગવાઈનું કડક અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે. બીજું, કાયદો તે બાબતને પણ પોતાના વ્યાપમાં લેતો ન હોય ત્યાં સુધી ફોજદારી કાયદામાં પરોક્ષ જવાબદારી હોતી નથી. કલમ ૧૦ આવી જવાબદારી માટે જોગવાઈ કરતી નથી. તે બધા ભાગીદારો ધંધો કરતા હોય કે ન કરતા હોય, તેમને ગુનાના માટે જવાબદાર ઠરાવતી નથી.

૩. હીરા લાલ હરી લાલ ભગવતી વિ. સી.બી.આઈ., ૨૦૦૩ ૫ એસ.સી.સી. ૨૫૭

૩૦. અમારા મત મુજબ, દંડાત્મક કાયદા હેઠળ પ્રતિનિધિ જવાબદારીની કોઈ સંકલ્પના નથી, જો સુધી સંબંધિત અધિનિયમ તેની વ્યાપ્તિમાં તેનો સમાવેશ કરતું ન હોય. વર્તમાન કેસમાં, ક્ષેત્રમાં અમલમાં રહેલ સંબંધિત કાયદો એટલે કે કસ્ટમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૨ હેઠળ અપીલકર્તાઓને સંપૂર્ણપણે મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે અને જી.સી.એસ. દ્વારા ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

૪. મહસૂદ સૈયદ વિ. ગુજરાત રાજ્ય, ૨૦૦૮ ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૮

"૧૩. જ્યારે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૩) અથવા કલમ ૨૦૦ મુજબ દાખલ કરાયેલ ફરિયાદ અરજીએ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ

કરવામાં આવે છે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ માટે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે. ભારતીય દંડ સંહિતામાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી કે જેમાં આરોપી કંપની હોય ત્યારે કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અથવા ડિરેક્ટરોના ભાગે પરોક્ષ જવાબદારી નિશ્ચિત કરવામાં આવે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ પોતાના સમક્ષ યોગ્ય પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો નહોતો, અર્થાત્, ફરિયાદ અરજીએ, ભલે તેને મૂળ મૂલ્યે સ્વીકારી લેવામાં આવે અને તેની સંપૂર્ણતા સાથે સાચી માનવામાં આવે, તો પણ શું તે આ નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે અહિંના પ્રતિવાદીઓ કોઈ ગુનાને લઈને વ્યક્તિગત રીતે જવાબદાર હતા. બેંક એક નિગમિત સંસ્થા છે. મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને ડિરેક્ટરની પરોક્ષ જવાબદારી ત્યારે જ ઊભી થાય જ્યારે તે બાબતમાં કાયદામાં કોઈ જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં હોય. નિર્વિવાદ રીતે, કાયદાઓમાં આવી પરોક્ષ જવાબદારીઓ નિશ્ચિત કરતી જોગવાઈ હોવી જ જોઈએ. આ હેતુ માટે પણ, ફરિયાદી પક્ષે આવશ્યક આક્ષેપો કરવાનો ફરજિયાત છે, જેથી પરોક્ષ જવાબદારી રચતી જોગવાઈઓ આકર્ષિત થાય.”

પ. આર. કલ્યાણી વિ. જાનક સી. મહેતા, ૨૦૦૯ ૧ એસ.સી.સી. ૫૧૬

"૩૨. એફ.આઈ.આર.માં સમાવાયેલ આક્ષેપો સામાન્ય અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓના આચરણ સંબંધિત છે. પ્રતિનિધિજન્ય જવાબદારી માત્ર અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈના આધારે જ નિર્ધારિત કરી શકાય અને અન્યથા નહીં. તે હેતુ માટે કાનૂની કલ્પના રચવી જરૂરી બને છે. વિશેષ અધિનિયમ હેઠળ પણ, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર આ આધારે પ્રતિનિધિજન્ય ફોજદારી જવાબદારી નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે કે તે કંપનીના કારોબારના પ્રભારી હતો અને કંપની પ્રત્યે જવાબદાર હતો, ત્યારે અધિનિયમ હેઠળ નિર્ધારિત તમામ ઘટકો પૂર્ણ થયેલા હોવા આવશ્યક છે. કાનૂની કલ્પનાને તે જે હેતુ અને આશય માટે રચવામાં આવી હોય, તે પૂરતી જ મર્યાદિત રાખવી જોઈએ.

૬. શેરોન માઈકલ વિ. તામિલનાડુ રાજ્ય, ૨૦૦૯ ૩ એસસીસી ૩૭૫

૧૬. પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં પક્ષકારો વચ્ચે કરવામાં આવેલા કરારની શરતોની વિગત તેમજ તે કઈ રીત અને પદ્ધતિથી અમલમાં મૂકવામાં આવી તેની વિગતો સમાવિષ્ટ છે. કરારના અમલીકરણના સંબંધમાં અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે. કરારની રચના પહેલાં તેમની તરફથી કોઈ ફોજદારી દુરાચારનો કેસ પ્રાથમિક દષ્ટિએ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો નથી. એવું દર્શાવવા માટે કશું જ નથી કે અત્રેના અપીલકર્તાઓ, જેઓ અપીલકર્તા કંપનીમાં વિવિધ હોદ્દાઓ ધરાવે છે, તેમણે પોતાની વ્યક્તિગત હેસિયતમાં કોઈ રજૂઆત કરી હતી અને તેથી માત્ર તેઓ કંપનીના કર્મચારીઓ છે એ કારણસર તેમને પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં.

૭. કેડી હોર્મુસજી ઘરડા વિ. મહેરવાન રુસ્તમ ઇરાની, ૨૦૦૯ ૬ એસ.સી.સી. ૪૭૫

"૧૬. અમે ઉપરોક્ત રીતે નોંધ્યું છે કે ઉક્ત માર્ગ બાંધકામ હેઠળ હોવા છતાં, પ્રથમ પ્રતિવાદી ત્રણ વખત પોલીસ સ્ટેશને ગયો હતો. તેથી, તેને પોલીસ સ્ટેશને જવાથી રોકવામાં આવ્યો નહોતો. હકીકતમાં, સત્તાધિકારીઓ દ્વારા દબ કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી. કામદારોને માર્ગ પર કોઈપણ કામ ન કરવા જણાવવામાં આવ્યું હતું. તેથી, આવી પ્રકૃતિની પરિસ્થિતિમાં, કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને ડિરેક્ટરો તેમજ આર્કિટેક્ટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪૧ હેઠળ ગુનો કર્યો હોવાનું કેવી રીતે કહી શકાય, તે અમે મૂલવી શકતા નથી.

દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦, કેટલીક બાબતોને બાદ કરતાં, કોઈ વ્યક્તિની તરફથી કોઈ પરોક્ષ દાયિત્વની કલ્પના કરતી નથી. કાનૂની કલ્પિત

સ્થાપના ઊભી કરીને અથવા કોઈ અધિનિયમની જોગવાઈઓના આધારે પરોક્ષ દાવિત્વ સર્જીને ગુનાનો આક્ષેપ કરવો હોય, તો તે બાબત સ્પષ્ટપણે જણાવેલ હોવી આવશ્યક છે. તેથી, કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અથવા ડિરેક્ટરો માત્ર તેઓ પદધારક છે એ કારણસર ગુનો કર્યો હોવાનું કહી શકાય નહીં. તેથી, અમારા મત મુજબ, વિદ્વાન વધારાના ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ આ મુદ્દાના આ પાસાને ધ્યાનમાં લીધા વિના સમન્સ જારી કરીને યોગ્ય કર્યું નહોતું. કંપની સામે કેટલીક આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા માત્ર એ કારણસર કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને ડિરેક્ટરોને સમન્સ પાઠવવામાં આવ્યું જોઈએ નહોતું.

૧૮. પેપ્સી ફૂડ્સ લિ. વિ. સ્પેશિયલ જુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ (૧૯૯૮) ૫ એસસીસી ૭૪૯ માં આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું: (એસસીસી પૃ. ૭૬૦, પરા ૨૮)

૨૮. ફોજદારી મામલામાં કોઈ આરોપીને સમન્સ પાઠવવું એ ગંભીર બાબત છે. ફોજદારી કાયદાને યથાવત ક્રમમાં, જાણે સામાન્ય બાબત હોય તેમ, કાર્યરત કરી શકાય નહીં. માત્ર એટલું પૂરતું નથી કે ફરિયાદી પોતાની ફરિયાદમાં કરેલ આક્ષેપોને ટેકો આપવા માટે ફક્ત બે સાક્ષીઓને હાજર કરે અને તેથી ફોજદારી કાયદાને કાર્યરત કરી દેવામાં આવે. મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આરોપીને સમન્સ પાઠવવાનો આદેશ એવો હોવો જોઈએ કે તેમાંથી સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબિત થાય કે તેમણે કેસના તથ્યો તથા તે અંગે લાગુ પડતા કાયદા પર પોતાનું મન લગાવી વિચાર કર્યો છે. તેમણે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોની પ્રકૃતિ તથા તેના સમર્થનમાં રહેલા મૌખિક અને દસ્તાવેજી બંને પ્રકારના પુરાવાનો પરિચય લઈ તપાસ કરવી જોઈએ અને એ પણ જોવું જોઈએ કે શું તે ફરિયાદી માટે આરોપીની સામે આરોપ સાબિત કરવામાં

સફળ થવા પૂરતું છે કે નહીં. એવું નથી કે આરોપીને સમન્સ પાઠવવા પહેલાં પ્રાથમિક પુરાવાની નોંધણી સમયે મેજિસ્ટ્રેટ માત્ર મૌન દર્શક હોય. મેજિસ્ટ્રેટે નોંધ પર લાવવામાં આવેલા પુરાવાનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ અને મૂલવણી કરવી જોઈએ અને આક્ષેપોની સત્યતા છે કે નહીં તે જાણવા જવાબો પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ પોતે પણ ફરિયાદી તથા તેના સાક્ષીઓને પ્રશ્નો પૂછી શકે છે, અને ત્યારબાદ એ તપાસવું જોઈએ કે તમામ અથવા કોઈપણ આરોપી દ્વારા પ્રથમદર્શિત રીતે કોઈ ગુનો કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં.

૧૯. નિસ્સરણ માટે અરજી દાખલ કરવાની ઉપાયની ઉપલબ્ધતા અંગે પણ, માત્ર એટલા કારણે એવું માનવામાં આવી શકે નહીં કે ફરિયાદ અરજિયિલ્ કરાયેલા આક્ષેપોને, ભલે તેમનું મૌલિક મૂલ્ય માનીને અને સંપૂર્ણ રીતે સાચા સ્વીકારી લેવામાં આવે, છતાં તેમાંથી કોઈ ગુનો બહાર આવતો નથી અથવા અન્યથા તે અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ હોવાનું જણાય છે, તો પણ વડી અદાલત ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાની વિવેકાધીન અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરશે."

૪૦. પુનરુક્તિના ભોગે જણાવવામાં આવે છે કે હાલના કેસમાં, અપીલકર્તાઓ સામે સમન્સ જારી કરતી વખતે, વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટે કથિત કાનૂની સિદ્ધાંતનો આશ્રય લીધો છે, જે કાનૂની દ્રષ્ટિએ ખોટો નીવડ્યો છે. તેમણે અપીલકર્તાઓએ ભજવેલી એવી ભૂમિકાનો ઉદ્દેખ કરીને પોતાનો સંતોષ નોંધાવ્યો નથી, જે તેમને ફોજદારી જાળમાં લાવી શકે. આ સંદર્ભમાં, આ અદાલતે જી.એચ.સી.એલ. એમ્પ્લોઈઝ સ્ટોક ઓપ્શન ટ્રસ્ટ વિ. ઇન્ડિયા ઇન્ફોલાઈન લિ., ૨૦૧૩ ૪ એસ.સી.સી. ૫૦૫ ના કેસમાં કરેલા નીચેના અવલોકનો નોંધવા યોગ્ય રહેશે:

"૧૯. સમન્સ જારી કરવાના આદેશમાં, માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે પ્રતિવાદી નં. ૨ થી ૭ વિરુદ્ધ પ્રથમદ્રષ્ટ્યે કેસ અંગે તથા તેમની દ્વારા મેનેજિંગ ડિરેક્ટર,

કંપની સેક્રેટરી અથવા ડિરેક્ટરો તરીકે ભજવાયેલી ભૂમિકા અંગે પોતાની સંતોષનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, જે તેમના વિરુદ્ધ ફોજદારી કાર્યવાહી આરંભ કરવા માટે અનિવાર્ય શરત છે. (થર્મેક્સ લિ. વિ. કે.એમ. જોહ્ની અનુસરાયું)

XX XX XX

૨૧. વર્તમાન કેસમાં વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે નોંધ્યું છે કે પ્રતિવાદી નં. ૨ થી ૭ સામે સમન્સ જારી કરવું ગેરકાયદેસર છે અને કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ સમાન છે. તેથી, વડી અદાલતના આદેશમાં આ અદાલત દ્વારા કોઈ હસ્તક્ષેપ કરવાની જરૂર નથી."

૪૧. અમે ઉપર અગાઉથી જ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે સીબીઆઈએ અપીલકર્તાઓને સંડોવ્યા ન હોય તો પણ, જો આ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી કરવા માટે નોંધપોથી પર પૂરતી સામગ્રી હતી/છે, તો વિશેષ ન્યાયાધીશને આ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ સંજ્ઞાન લેવા માટે યોગ્ય સત્તા પ્રાપ્ત છે. સંહિતાની કલમ ૧૮૦ હેઠળ, પ્રથમ વર્ગનો કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ (અને જે કેસોમાં દ્વિતીય વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટને તે માટે વિશેષ સત્તા આપવામાં આવી હોય તેવા કેસોમાં) નીચે દર્શાવેલી ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં કોઈપણ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકે છે:

(એ) આવા ગુનાનું ગઠન કરતી હકીકતો અંગે ફરિયાદ પ્રાપ્ત થતાં;

(બી) આવા તથ્યો અંગેના પોલીસ અહેવાલ પર;

(સી) પોલીસ અધિકારી સિવાયની કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીના આધારે, અથવા તેવો ગુનો કરવામાં આવ્યો છે તે અંગે પોતાના જ જ્ઞાનના આધારે.

૪૨. આ કલમ, જે અધ્યાય ૧૪ની પ્રારંભિક કલમ છે, તે ઉક્ત અધ્યાયની જોગવાઈઓને આધીન છે. "જ્ઞાનગ્રહણ કરવું" આ અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા સંહિતામાં કરવામાં આવી નથી. તેમ છતાં, જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમો ૨૦૦-૨૦૩ હેઠળ કાર્યવાહી કરવા માટે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાય છે કે તેણે ગુનાનું જ્ઞાનગ્રહણ કર્યું છે. આ કાનૂની સ્થિતિ આ અદાલતે એસ.કે. સિંહા, ચીફ એન્ડોર્સમેન્ટ ઓફિસર વિ. વિડિયોકોન ઇન્ટરનેશનલ લિ. અને અન્ય, ૨૦૦૮ ૨ એસ.સી.સી. ૪૯૨ માં નીચેના શબ્દોમાં સમજાવી છે:

"૧૯. "ગુનાની ન્યાયિક નોંધ લેવી" એવી અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા સંહિતામાં કરવામાં આવી નથી. પરંતુ આ શબ્દનો અર્થ નિશ્ચિત સીમિત નથી. ફોજદારી કાનૂનમાં તેને કોઈ ગુઢ અથવા રહસ્યમય મહત્ત્વ નથી. તેનો માત્ર એટલો અર્થ થાય છે કે "જાણમાં આવવું"; અને જ્યારે તેનો ઉપયોગ અદાલત અથવા ન્યાયાધીશના સંદર્ભમાં થાય છે, ત્યારે તેનો અર્થ "ન્યાયિક રીતે નોંધ લેવી" એવો થાય છે. તે તે તબક્કો દર્શાવે છે જ્યારે અદાલત અથવા મેજિસ્ટ્રેટ, કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા આચરવામાં આવ્યો હોવાનું કહેવાતા ગુનાના સંબંધમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવાની દૃષ્ટિએ, તે ગુનાની ન્યાયિક નોંધ લે છે.

૨૦. "પ્રસંજ્ઞાન લેવું" માં કોઈપણ પ્રકારની કોઈ ઔપચારિક કાર્યવાહી સામેલ નથી. જેમ જ મેજિસ્ટ્રેટ કોઈ ગુનાના સંદિગ્ધ આચરણ તરફ પોતાનું મન લગાવે છે, તેમ જ તે થાય છે...."

ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે અનિવાર્ય શરત એ છે કે મેજિસ્ટ્રેટે પોતાના મનનો ઉપયોગ કર્યો હોય અને તેને એવો સંતોષ થયો હોય કે આક્ષેપો સાબિત થાય તો તે ગુનો બને. તેથી, ફરિયાદ પર અથવા પોલીસ અહેવાલ પર, મેજિસ્ટ્રેટ માટે એ

પ્રશ્નનો વિચાર કરવો ફરજિયાત છે કે શું તેમાંથી ગુનાનું આચરણ પ્રગટ થાય છે કે નહીં, અને આ બાબતે તેને એવો અભિપ્રાય બનાવવો આવશ્યક છે. જ્યારે તે એમ કરે છે અને પ્રક્રિયા બહાર પાડવાનો નિર્ણય કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાશે કે તેણે સંજ્ઞાન લીધું છે. સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કે, અદાલત સમક્ષ એકમાત્ર વિચારણીય બાબત એ જ રહે છે કે ફરિયાદ પક્ષ આરોપી સામે કાર્યવાહી ચલાવવા માટે જે સામગ્રી પર આધાર રાખે છે તેમાંથી પ્રથમ દ્રષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં, તેનો ન્યાયસંગત રીતે વિચાર કરવો.

૪૩. ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવો અને ગુનેગાર સામે ફરિયાદ ચલાવવી એ બે ભિન્ન બાબતો છે. સંહિતાની કલમ ૧૯૦ ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે સત્તા આપે છે, ગુનેગારો સાથે વ્યવહાર કરવા માટે નહીં. તેથી, ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવે અથવા એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં આવે તે સમયે ગુનેગાર જાણીતો ન હોય અથવા તેનું નામ દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોય, તો પણ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકાય છે. તેમની ઓળખ અથવા તેમના નામ તપાસ દરમિયાન અથવા ત્યારબાદ પ્રકાશમાં આવી શકે છે.

૪૪. આરોપપત્રમાં આરોપી તરીકે જોડાયેલ ન હોય તેવી વ્યક્તિને સંહિતાની કલમ ૧૯૦ હેઠળ ગુનાની નોંધ લેવાના તબક્કે સમન્સ પાઠવી શકાય છે. આ તબક્કે સંહિતાની કલમ ૩૧૯ની લાગુપડતાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી (જુઓ, એસડબ્લ્યુઆઈએલ લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ દિલ્હી, ૨૦૦૧ ૬ એસસીસી ૬૭૦). એ પણ સુસ્થાપિત છે કે પોલીસે રજૂ કરેલા અંતિમ અહેવાલમાં કોઈ વ્યક્તિનું આરોપી તરીકે નામ દર્શાવ્યું ન હોય તો પણ, જો તપાસ દરમિયાન એકત્રિત કરાયેલા પુરાવા અને સામગ્રી પરથી આરોપી વિરુદ્ધ ફરિયાદ ચલાવવી ન્યાયસંગત ઠરે છે એવું અદાલતને લાગે, તો અદાલત ગુનાની નોંધ લેવા અને આરોપીને સમન્સ પાઠવવામાં ચુકિતસંગત ગણાય (જુઓ, યુનિયન ઓફ

ઈન્ડિયા વિ. પ્રકાશ પી. હિંદુજા અને અન્ય એક, ૨૦૦૩ ૬ એસસીસી ૧૯૫). તેથી, મેજિસ્ટ્રેટને એવા અન્ય વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાની સત્તા છે, જેને આરોપપત્રમાં સમાવાયો નથી, પરંતુ પોલીસ અહેવાલમાં તેની સંડોવણી દર્શાવતી પૂરતી સામગ્રી હોવી આવશ્યક છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, મેજિસ્ટ્રેટને તપાસ અધિકારીએ આપેલા નિષ્કર્ષને અવગણવાની અને તપાસમાંથી પ્રગટ થતા તથ્યો પર સ્વતંત્ર રીતે મનન કરીને કેસની નોંધ લેવાની સત્તા છે. તે જ સમયે, આ તબક્કે તપાસ અધિકારીએ એકત્રિત કરેલી સામગ્રી સિવાયની અન્ય કોઈ સામગ્રી પર વિચાર કરવો અનુમત્ય નથી.

૪૫. બીજી તરફ, સંહિતાની કલમ ૨૦૪માં, જો ગુનાની સંજ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટના મતાનુસાર કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પૂરતું આધાર હોય, તો સમન્સ અથવા વોરંટ જારી કરવાની જોગવાઈ છે. આ કલમ ફોજદારી કાર્યવાહીનો પ્રારંભ સંબંધિત છે. જો કોઈ કેસની સંજ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટને (તે ફરિયાદ પ્રાપ્ત કરનાર મેજિસ્ટ્રેટ હોઈ શકે અથવા કલમ ૧૯૨ હેઠળ જેને કેસ હસ્તાંતરિત કરવામાં આવ્યો હોય તે હોઈ શકે), તેના સમક્ષ રહેલી સામગ્રીના પરિચિંતન પછી (અર્થાત્ ફરિયાદ, ફરિયાદીનું અને હાજર હોય તો તેના સાક્ષીઓનું પરીક્ષણ, અથવા તપાસનો અહેવાલ, જો કોઈ હોય તો), એવું લાગે કે કોઈ ગુનાના સંદર્ભે કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પ્રથમદષ્ટિયા કેસ બને છે, તો તે આરોપી વિરુદ્ધ સમન્સ અથવા વોરંટ જારી કરશે.

૪૬. પ્રક્રિયા જારી કરવી કે ઇનકાર કરવો તે બાબતે વિશાળ વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને તેનો ઉપયોગ ન્યાયિક રીતે થવો આવશ્યક છે. માત્ર ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી છે એટલા માટે કોઈ વ્યક્તિને અદાલતમાં ઘસેડવામાં આવવી જોઈએ નહીં. જો પ્રથમદર્શી કેસ સ્થાપિત થયો હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટે પ્રક્રિયા જારી કરવી જોઈએ અને માત્ર આ કારણસર કે તેના મત મુજબ

તે દોષસિદ્ધિમાં પરિણમવાની સંભાવના ઓછી છે, તે માટે તેનો ઇનકાર કરી શકાતો નથી.

૪૭. જોકે, ધારમાં આવતાં "કારરવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતા આધાર" શબ્દો અત્યંત મહત્વના છે. આ જ શબ્દો પૂરતા પ્રમાણમાં સૂચવે છે કે મનનું યોગ્ય પ્રયોગ કર્યા બાદ જ એવો અભિપ્રાય રચવાનો હોય છે કે ઉક્ત આરોપી સામે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર છે અને આવા અભિપ્રાયની રચના અંગેનો ઉલ્લેખ આદેશમાં જ કરવો આવશ્યક છે. જો આરોપી વિરુદ્ધ પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કેસ હોવાનું નિષ્કર્ષે પહોંચતી વખતે તેમાં કોઈ કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોય, તો, ભલે આદેશમાં વિગતવાર કારણો સમાવવાની જરૂર ન હોય, તેમ છતાં એવો આદેશ રદ કરવામાં લાયક બને છે. તો વધુમાં, જો દર્શાવેલું કારણ પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ ખોટું નીવડે, તો એવો આદેશ કાયદાની દૃષ્ટિએ અમાન્ય ગણાશે.

૪૮. જોકે, આ બાબતમાં યોગ્ય સંતોષ હોવો આવશ્યક છે, જેનો રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે વિશેષ ન્યાયાધીશ દ્વારા યથાવિધિ લેખાજોખો કરેલો હોવો જોઈએ. એવો કોઈ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો નથી. આ પરિસ્થિતિમાં, ઉપરોક્ત પાસાઓ તેમજ ઉપર સમજાવેલ કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, અપીલકર્તાઓને સંડોવવા અને તેમને આરોપી વ્યક્તિઓ તરીકે સમન્સ પાઠવવા સંબંધિત હદ સુધી, તા. ૧૯.૦૩.૨૦૧૩ના આક્ષેપિત આદેશને તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં ટકાવી રાખવો મુશ્કેલ છે. તેથી, શ્રી સુનીલ ભારતી મિત્તલ અને રવિ રૂઘ્યા દ્વારા અનુક્રમે દાખલ કરાયેલ એસ.એલ.પી. (ફિ.) ક્રમાંક ૨૦૧૩ના ૨૯૬૧ અને એસ.એલ.પી. (ફિ.) ક્રમાંક ૨૦૧૩ના ૩૧૬૧માંથી ઉદ્ભવેલ અપીલો મંજૂર કરવામાં આવે છે અને આ અપીલકર્તાઓને સમન્સ પાઠવતો આદેશ રદ કરવામાં આવે છે. ટેલિકોમ વોયડોગ દ્વારા દાખલ કરાયેલ

એસ.એલ.પી. (કિ.) ક્રમાંક ૨૦૧૩ના ૩૩૨૬-૩૩૨૭માંથી ઉદ્ભવેલ અપીલો નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

ઉપસંહાર

૪૯. અંતમાં, અમે આ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે કાયદાની દૃષ્ટિએ થયેલી ભૂલભરેલી પૂર્વધારણાના આધારે વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટ અપીલકર્તાઓને સમન્સ જારી કર્યા હોવાથી, રેકૉર્ડ પરની સામગ્રીનું અવલોકન કરવાની પ્રક્રિયા હાથ ધરવી વિશેષ મેજિસ્ટ્રેટ માટે હંમેશા ખુદ્દી રહેશે અને તે આધાર પર, જો તેઓ આ બાબતે સંતોષ પામે કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પણ આગળ વધવા માટે રેકૉર્ડ પર પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે, તો તેઓ આ સંદર્ભે યોગ્ય આદેશો આપી શકશે. અમે આ પણ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આ તબક્કે આવી કોઈ પ્રથમદર્શનીય સામગ્રી મળી ન આવે, તો પણ વિચારણા દરમિયાન, પુરાવાના સ્વરૂપે આ અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પૂરતી દોષારોપક સામગ્રી બહાર આવે, તો વિશેષ ન્યાયાધીશને સંહિતાની કલમ ૩૧૯ હેઠળ પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, તે તબક્કે કાયદા અનુસાર યોગ્ય આદેશો આપી અપીલકર્તાઓને પણ પક્ષકાર તરીકે સામેલ કરવાની મુક્તતા રહેશે.

વિષય:-કૌભાંડો – ૨જી સ્પેક્ટ્રમ કેસ-કંપનીના અલ્ટર ઇગો આધારિત નિયામકોને પાઠવેલા સમન્સની રદ્દીકરણ.

The translation of this judgement has been provided by E-Solutions Hyperlink Pvt.Ltd.

=====

=

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*